

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО СЛАВЯНСКО ЕЗИКОЗНАНИЕ

Маргарита Захариева Младенова

**СЕМАНТИКА НА ПОСЕСИВНИТЕ ГЛАГОЛИ
В БЪЛГАРСКИЯ, ЧЕШКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на научната степен
„доктор на филологическите науки“

София
2017

Научно жури:
проф. дфн Стефана Петрова Димитрова – рецензент
проф. д-р Людмила Ухлиржова – рецензент
проф. дфн Маргарет Драганова Димитрова – рецензент
проф. дфн Диана Петрова Иванова
доц. д-р Силвия Атанасова Петкова
доц. д-р Маринела Параскова Младенова
доц. д-р Албена Проданова Стаменова

Защитата ще се състои на 31.10.2017 г. от 14:00 часа в Първа заседателна зала, Ректорат на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в каб. 159А на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

СЪДЪРЖАНИЕ

0. Увод	5
0.2. Методи на изследването	13
0.2.1. Терминологичен апарат на изследването	14
0.3. Особенности на посесивността като семантична категория	18
Глава I. Конструирание на лексико-семантичното поле	29
1.1. Лексико-семантично поле	
1.1.1. Основно положение на посесивното значение	31
1.2.1. Ядро на лексико-семантичното поле	36
1.2.3. Посесивността в славянските езици	56
Глава II. Ранен период – глаголите за притежание, засвидетелствани в най-старите славянски текстове	61
2.1. Старобългарско състояние	62
2.1.1. Ядро на посесивното семантично поле	63
2.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле	70
2.1.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	87
2.1.4. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	99
2.1.5. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле	105
2.1.6. Генеалогично-семантична структура на посесивното семантично поле в Супрасълския сборник	115
2.2. Прачешко състояние	119
2.2.1. Ядро на посесивното семантично поле	119
2.2.2. Деривати на ъти	121
2.2.3. Количествено слабо застъпени глаголи	122
2.2.6. Генеалогично-семантична структура на посесивното семантично поле в Киевските глаголически листове	123
2.3. Староруско състояние	126
2.3.1. Глаголи за притежание в свързан текст	126
2.3.1.1. Абсолютно ядро на полето – у-конструкция, имѣти	128
2.3.1.2. Глаголи от разширеното ядро на полето – дати, въздати, въздати	129
2.3.1.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле – микрополе на глаголите за търговски операции	133
2.3.1.4. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост	137
2.3.1.5. Глаголи отдалечени от ядрото на полето	139
2.3.1.6. Инвентар на посесивните глаголи в руските грамоти	141
2.3.1.7. Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в руските грамоти върху брезова кора	143
Глава III. Лексико-семантичното поле на притежанието засвидетелствано в текстове от XIV в.	149
3.1. Български език – Троянска повест	149
3.1.1. Ядро на посесивното семантично поле – глагол имѣти	150
3.1.2. Глаголи етимологично сродни на имѣти	153

3.1.3. Глаголи от разширеното ядро на посесивното семантично поле	160
3.1.4. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	165
3.1.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост	172
3.1.6. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	174
3.1.7. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле	179
3.1.8. Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Троянската повест и разказа за Троянската война у Константин Манаси	183
3.2. Чешки език – Хроника на т. нар. Далимил	187
3.2.1. <i>jmieti</i>	187
3.2.2. <i>jiēti, pojēti</i>	197
3.2.3. Деривати от глагола <i>býti – zbýti, zbývati</i>	204
3.2.4. Глаголи от разширеното ядро на полето – <i>dáti, dávati, vzdáti, odati se</i>	207
3.2.5. <i>vzieti</i>	216
3.2.6. <i>bráti</i> и дериватите му	220
3.2.7. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	224
3.2.8. Микрополе на глаголите за търговски операции	231
3.2.9. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост	234
3.2.10. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	235
3.2.11. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле	242
3.2.12. Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Хрониката на т. нар. Далимил	252
3.3. Руски език – Афанасий Никитин и Сказание о Дракуле воеводе	257
3.3.1. Ядро на посесивното семантично поле	257
3.3.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле	263
3.3.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	267
3.3.4. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	275
3.3.5. Глаголи за движение с посесивен потенциал	277
3.3.6. Модални глаголи с посесивен потенциал	278
3.3.7. Глаголи с пациентивна концептуализация на посесивността	280
3.3.8. Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Хождение за три моря и Сказание о Дракуле воеводе	280
Глава IV. Лексико-семантичното поле на притежанието засвидетелствано в текстове от XVII в.	285
4.1. Български език – Тихонравов дамаскин	285
4.1.1. Глагол <i>имам</i>	285
4.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле	301
4.1.3. Други глаголи в непосредствена близост до ядрото на полето	326
4.1.4. Микрополе на глаголите за търговски операции	336
4.1.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост	342
4.1.6. Деривати от глагола <i>съм – добия, добивам, придобия</i>	346
4.1.7. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	348
4.1.8. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле	351
4.1.9. Модални глаголи с посесивен потенциал	353

4.1.10. Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Тихонравовия дамаскин	354
4.2. Чешки език – Я. А. Коменски. Лабиринтът на света и раят на сърцето	359
4.2.1. Ядро на посесивното семантично поле	359
4.2.2. Глаголи в близост до ядрото на посесивното семантично поле	388
4.2.3. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	418
4.2.4. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле	427
4.2.5. Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в „Лабиринтът на света и раят на сърцето от Ян А. Коменски	465
4.3. Руски език – Житие на Алексей Човек Божи	473
4.3.1. Глагол имѣти	473
4.3.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле	478
4.3.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	489
4.3.4. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	496
4.3.5. Периферни и гранични глаголи в посесивното семантично поле	499
4.3.6. Генеалогично-семантична класификация на посесивните глаголи в Житието на Алексей Човек Божи	505
Глава V. Съвременно състояние на лексико-семантичното поле на притежанието	509
5.0. Хронологични рамки	509
5.1. Български език – Д. Димов. Тютюн.	510
5.1.1. Глагол <i>имам</i>	510
5.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле	518
5.1.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	532
5.1.4. Микрополе на глаголите за търговски операции	538
5.1.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост	550
5.1.6. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	552
5.1.7. Глаголи за движение с посесивен потенциал	557
5.1.8. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле	561
5.1.9. Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в романа на Д. Димов „Тютюн“	564
5.2. Чешки език – Я. Хашек. Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война	571
5.2.1. Глагол <i>mít</i>	571
5.2.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле	581
5.2.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	598
5.2.4. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	623
5.2.5. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле	631
5.2.6. Генеалогично-семантична структура на посесивните глагол в романа на Я. Хашек „Приключенията на добрия войник Швейк през световната война“	649

5.3. Руски език – М. Булгаков. Майстора и Маргарита	653
5.3.1. Ядро на посесивното семантично поле	653
5.3.2. Деривати на глагола <i>ѝти</i>	681
5.3.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	686
5.3.4. Микрополе на глаголите за търговски операции	693
5.3.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост	708
5.3.6. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	712
5.3.7. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле	718
5.3.8. Модални глаголи с посесивен семантичен потенциал	738
5.3.9. Експресивни употреби на неспецифични глаголи с посесивна сема	747
5.3.10. Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в романа на М. Булгаков „Майстора и Маргарита“	748
Изводи	754
Глава VI. Непосесивни значения на глаголите от семантичното поле на притежанието	757
6.1. Употреби на посесивни глаголи с екзистенциална функция (ЛСВ₂)	758
6.1.1. Особенности на екзистенциалното значение	759
6.1.2. Структура на ядрото при екзистенциалното семантично поле в български	760
6.1.3. Структура на ядрото в чешкия и руския език	761
6.2. Употреби на посесивни глаголи с граматична функция	765
6.2.1. Модално значение на глагола <i>mít</i> в чешки и на <i>имам</i> в български	765
6.2.2. Употреби на глагола <i>имам</i> за изразяване на бъдеще време в българския език	768
6.2.3. Модално значение при глаголите <i>дам, dát, дать</i>	769
6.2.4. Граматикализирано значение на <i>взема, взять</i>	771
6.3. Фразеологични употреби на посесивните глаголи	771
VII. Заключение	777
VIII. Библиография	

Увод

Дисертацията представя анализ на глаголите, а отчасти и на друга предикатна лексика от семантичното поле на притежанието (посесивността) в българския, чешкия и руския език в четири синхронни среза от съществуването на езиците – началния период на книжнината на славянски езици, XIV в., XVII в. и XX–XXI в., с оглед на функционирането им в речта съгласно класическата сосюровска опозиция език ~ реч. Емпиричният материал, който е обект на анализ, е почерпан от по едно по-обемно (или две по-малки по обем) произведения за съответния език през посочените векове. Отправна точка за изследването е представата за водещото положение на прагматичната потребност да се изрази определено значение, която насочва продуктора на текста към търсене на подходящи изразни средства и при евентуална липса на такива води до привличане на съществуващи досега в езиците изразни средства с разширена или дори съвсем нова семантика. В такъв смисъл се търси обхватът на първичните значения, дали възможност за възникване на съвременното състояние, където голяма част от глаголите са многозначни. С тази цел се въвежда понятието *семантичен потенциал*, дефинирано като *способността на даден праезиков корен и неговите исторически наследници да изразява определен кръг от значения, абстрахиращи чрез индуктивен анализ и обобщаване на семантиката от реализирани дискурсни употреби във всеки от езиците*. То отразява стремежа да се установят изходните исторически основи, въз основа на които се развива лексикалното значение на интересуващите ни глаголи, както и необходимостта в редица случаи да се представят и взаимоотношенията между думи от различни лексикални и морфологични класове, чиято семантика се опира върху общи древни индоевропейски корени.

1. Разработена е собствена методика на изследването, опираща се върху двете равнища при проучване на лексиката – лексематичното (включващо всички значения на една дума) и лексико-семантичното (разглеждащо отделните значения самостоятелно като лексико-семантични варианти на думата). Лексико-семантичните варианти (ЛСВ) на глаголите, изразяващи притежание, се разглеждат като членове на лексико-семантично поле (срв. Уфимцева 1974: 76; Бояджиев, 1999: 140), като за доказване на неговото обективно съществуване се прилага компонентен анализ на съответната глаголна лексика. Като критерий за принадлежност на един глагол към лексико-семантичното поле на притежанието се разглежда наличието в неговата структура на посесивна сема, възникваща в синтагматичните съчетания на линейната организация на речта при всяка нова употреба. Така лексико-семантичният вариант представя обобщение на индивидуалните употреби на лексемата с всяко от отделните различни значения, което позволява по-детайлно навлизане в нейните семантични нюанси.

Методите, които се прилагат при конкретния анализ за установяване състава на семантичното поле са следните:

- компонентен анализ на семантиката на интересуващите ни глаголи в съпоставителното изследване (Филипец, Чермак 1985: 61–69; Чермак 2010: 56–60);
- семантичен (семасиологичен и ономасиологичен) анализ на системните взаимоотношения в рамките на полето на посесивността за всеки от езиците;
- сравнително-историческо изследване на семантиката на съответните глаголи въз основа на установени материални сходства и исторически реконструкции (Хоралек 1962: 17–28; върху ролята на хронологията и широката сравнителна база обръща внимание и Бауер 1963/1972: 18–20); определяне на някои типологични особености на трите езика като фокус, съчетаващ сравнително-историческия и съпоставителния метод (Данчев 2001: 11).
- методът на синхронните срезове като спомагателен за сравнително-историческото изследване, преди всичко за проучване на синтагматичните и парадигматичните отношения (Хоралек 1962: 29–

32) на глаголите от лексико-семантичното поле на притежанието за установяване на историческите промени в семантиката и употребите им в трите езика.

Анализът тръгва от представата за *семемата* на всеки ЛСВ на съответните глаголи като *семантично единство, образувано от една или няколко съставлящи семи*. В такъв смисъл *семата* от своя страна е схващана като *елементарна семантична съставляща* в значението на всеки от ЛСВ на глаголите (Филипец, Чермак 1985: 66–71).

Като допълнителен критерий за уточняване семантичната структура на глагола се използва понятието *концептуализация* от когнитивната лингвистика (напр. Шмельов, Булигина 1997; Попова, М. 2012: 33–34), като се има предвид *главният референтен елемент от действителността*, който лежи в основата на семантиката на съответната лексема, т.е. онази особеност на дадено явление, която става основа за назоваване на съответния денотат – в случая посесивните отношения. Тъй като референцията при глаголите (означаващи динамичен признак на дадена субстанция) е по-специфична в сравнение с имената, прилагането му върху посесивните глаголи маркира типа абстрахиращи отношения между семите и/или актантите, легнали в основата на семантичната структура на всеки от глаголите. Например при *имам* поради простата му семантична структура концептуализацията изразява само гледната точка на единствения собственик (possessor) към притежаваното (possessum). При *дам* и *взема* обаче, където семантичната структура е усложнена от наличието на втора (каузативна) съставляща сема и отразява съществуването на първи и втори посесор, концептуализацията е огледална – при *дам* тя изразява гледната точка на първоначалния посесор, а при *взема* – гледната точка на новия посесор. При *принадлежи* концептуализацията формулира гледната точка на посесума (пациенс) и въз основа на това я наричаме пациентивна концептуализация. В

синтактичната структура гледната точка най-често отразява позицията на деятеля (агенса), т.е. тя е агентивна.

При някои от глаголите може да се наблюдава и специфично разпределение на факторите, свързани с функционалната изреченска перспектива, при което концептуализацията от гледна точка на даден участник в посесивното отношение не съвпада със семантичния акцент на глагола, който е вграден в собственото значение на корена му. Например при глаголите *лиша* и *липсвам* се изразява семата ‘отсъствие’, но докато при *липсвам* концептуализацията от гледна точка на посесума съвпада със семантичния акцент, при *лиша* концептуализацията е от гледна точка на агенс, който може да не участва в посесивното отношение, а функционалният акцент пада върху състоянието на първия посесор след извършване на действието. В такива случаи се прилага и понятието *семантичен акцент*.

2. В увода на работата освен основните реквизити на дисертационния труд като предмет и метод, цели и задачи на работата, е включен и кратък преглед на теоретичните подстъпи към притежанието, които могат да се проследят в досегашни изследвания по темата. Отчита се фактът, че независимо от начина на реализацията си в произволен конкретен език посесивността принципно отразява взаимоотношенията между две същности – собственик (*possessor* = посесор) и притежавано (*possessum* = посесум), които лежат в основата на представата на притежание (срв. Зайлер 1983). Езиковото изразяване на тези взаимоотношения зависи от гледната точка на говорещия (за ролята на това понятие напр. за българската морфологична система срв. Ницолова 2008: 38–39) – от това, дали на преден план излиза позицията на собственика, или на притежаваното (*има* vs. *принадлежи*). Собствената структура на посесивността също е нееднородна (Ницолова 2008: 166–167). Трябва да добавим, че чрез компонентен анализ при повечето

глаголи от посесивното семантично поле се установява присъствие не на един, а на двама посесори (напр. при глаголите *дам/давам* и *взема/вземам*), които освен това са конверсиви в рамките на протичането на процеса, означен с глагола (срв. Ондрейович 1989: 91–110). Процесът на преход на посесума от първи към втори посесор е изразен както в концептуализацията на всеки от глаголите, така и в броя и вида на актантите, за които се отваря място в съответната синтактична структура, пораждана от всеки предикат.

2.1. В повечето работи върху посесивността се отчита нейното взаимодействие с категории като съществуване, локализация¹, действие, съвместност, които имат различни прояви в отделните езици (срв. Ницолова 2013: 183). Въз основа на взаимодействието между тези показатели Б. Хайне формулира събитийни схеми, които според него представят основните особености на взаимоотношенията между собственика и притежаваното. Благодарение на този подход той включва в сферата на посесивността и част от глаголите, които Ю. Д. Апресян (1962: 11) дефинира като посесивни въз основа на компонентен анализ – на първо място глагола *взема* (take), който реализира акционалната схема на посесивността (Хайне 1997: 91). Трябва да се отбележи, че точно акционалността е основната особеност на замяната на един посесор с друг, изразявана при различна концептуализация за отделните глаголи. С оглед на акционалността за славянските езици може да се добавят освен *взема/вземам* още и неговите парадигматични корелати *дам/давам*, *оставя/оставям*, *подам/подавам*, *предам/предавам*, *(из)пратя/(из)пращам* и мн. др. Техния състав се уточнява на базата на реализирани употреби, за

¹ Например голямото значение на локализацията изобщо за структурата на славянските езици е намерило отражение в самостоятелното съществуване до наше време на местен падеж в тях, за разлика напр. от съвременния немски, а и от други европейски езици, в които съществува падежна система като средство за изразяване на синтактичните връзки в изречението, но няма формално обособен местен падеж.

които са от голямо значение дискурсните фактори, определящи нюансите на значението при всяка единична употреба. Затова се отчитат и случаите, при които посесивното значение може да не е основно, но е потенциално възможно в отделни контексти.

2.2. Въз основа на различните **видове посесивни отношения**, изразявани с помощта на глаголите за притежание, както и с други средства, семантичната категория ‘посесивност’ традиционно се подразделя на отчуждаема и неотчуждаема собственост (срв. Ницолова 2013: 184; Куна 2012: 23; Начева, 1988). Тази двудялба се основава върху обстоятелството, че в повечето езици посесивните конструкции изразяват освен притежанието като социално-правно явление (*има́м дрехи, къща, кола* и т.н.) и редица други отношения – на първо място човешки взаимоотношения (*има́м жена, деца, началник, подчинени*), отношения на част и цяло (*има́м покрив*, напр. *къщата още няма покрив*, за разлика от *няма́м покрив над главата си*), характеристика (*има́м черни очи, руса коса*) и т.н. Трудно е да се прокара рязка граница между тези употреби, защото съществуват редица преходни случаи, при които диференцираната интерпретация на идентични граматични конструкции създава затруднения (напр. *има́м сини очи ~ има́м черна рокля*). По-специално разграничаването на отношенията между част и цяло от една страна, и характеристика, от друга, често се преливат и решението към кое от двете да бъде причислен конкретният случай обикновено е субективно или силно повлияно от дискурсните условия. Като единствен формален показател за разграничаването на тези две групи понякога (но не винаги) се проявяват специфични синтактични връзки. Така например при изразяването на характеристика притежаваното задължително е представено от номинална фраза, в която основната семантична тежест се носи от определенията (*има́м сини очи ~ *има́м очи*) и изразите са безсмислени (или най-малкото са възможни с контекстово строго

обусловени или преносни значения) без участието на определение, докато отношението между част и цяло е възможно да бъде изразено без определение, както в горния пример *къщата още няма покрив* (част – цяло) ~ *къщата още няма нов покрив* (характеристика). Наличието на граматични критерии за семантично различаващите се случаи обаче не е абсолютно. Нерядко са възможни семантични разграничения на два ЛСВ, без това да намира отражение във възникващите синтактични структури.

Картината се усложнява и от представите за наличие на постоянна или временна собственост, за случайна или пространствена близост, която за определена микроситуация се изразява с помощта на средствата за изразяване на същинска посесивност (срв. Куна 2012: 111–115). Поради обстоятелството, че т. нар. *неотчуждаема собственост* всъщност отразява псевдопосесивни взаимоотношения и естествено се разпада на няколко по-малки семантични подгрупи, тук не използваме делитбения критерий *отчуждаема* ~ *неотчуждаема собственост* с цел да не се обединяват и без това трудно диференцираните употреби. Предпочетени са групирания като отношенията част ~ цяло, характеристика, човешки отношения и притежание в тесен смисъл. Първите три групи, често разглеждани като „неотчуждаема собственост“ тук не се обединяват с цел по-прецизно отчитане на съответствията.

2.3. Въз основа на **синтактичните средства** за изразяване на посесивност се формира нейна специфична тридялба –

1) атрибутивна (изразявана с помощта на съгласувани и несъгласувани определения),

2) предикатна (изразявана с помощта на различни видове глаголни и глаголно-именни предикати) – всъщност първите два типа се разглеждат обобщено като вътрешна посесивност (срв. Ницолова 2013: 183–185) и

3) външна (изразявана чрез отношението на две именни групи към/чрез предиката).

Въз основа на тези типове реализации са осъществени редица изследвания на средствата за изразяване на посесивност в различни езици,

включително славянски (срв. напр. прегледа на литература по темата у Ницолова 2013: 184–186; също и у Куна 2012: 11–23; 46–49; 124–142). Тъй като в настоящото изследване главен обект на интерес е семантичният потенциал на посесивните глаголи, то има отношение преди всичко към предикатната посесивност като основен тип, в който се реализира глаголната семантика.

2.4. Внушителен опит за **логико-семантична типология на посесивността** представя Л. Стасен (2009). Базирайки се върху голям брой езици, авторът разпределя средствата за изразяване на посесивност в 4 групи конструкции: Локативно посесивни (The Locational Possessive – изразявани чрез непреходни екзистенциални или локативни предикати), *със*-посесивни (With-Possessive – с непреходни екзистенциални или локативни предикати, най-често със значение ‘съм’, изразяващи съвместност на съществуването), топикализирано посесивни (The Topic Possessive – непреходни екзистенциални предикати, където посесорът е конструиран като топик в изречението: *По отношение на Рк, Рп съществува*), *имам*-посесивни (The Have-Possessive – квазипреходни конструкции, в които посесорът е в позицията на субект, а отношенията между посесор и посесум най-често включват физически контрол върху посесума). В рамките на четвъртия тип се прилагат два типологични вътрешноделитбени критерия – временност и отчуждаемост (Стасен 2009: 49–64). Както се вижда, интересуващата ни група предикати спада към четвъртия тип, но не съвпада напълно с него, защото този тип посесивност се изразява от по-голямо множество предикати, които могат да изразят отношение между посесор и посесум. От схемите на Л. Стасен най-важна за нас все пак е *имам*-посесивната, която е основна за разглежданите случаи в славянските езици. Тя е и най-отчетливо изразителната в изследваните три езика – не е случаен изборът на глагола, дал нейното название, за ядро на посесивното семантично поле.

2.5. Интерес представляват и **събитийните схеми на посесивността**, разработени от Б. Хайне, за които той предлага следните формулировки: ‘X взема Y’ – акционална схема, ‘Y се намира при/до X’ – локализационна схема, ‘X е с Y’ – съвместност, ‘Y на X съществува’ – генитивна схема, ‘Y съществува за X’ – цел, ‘Y съществува от X’, ‘Според X, Y съществува’, ‘Y е на X’ (Хайне 1997: 91–99). От схемите на Б. Хайне отношение към нашия анализ има преди всичко акционалната схема, която извежда на преден план посесивните възможности на глаголи като *взема/вземам* и *дам/давам* с тяхната способност да изразяват действие ограничено във времето и целенасочено извършвано от одушевен субект. Важна е също локализационната схема, която намира относително пълно отражение в руската *y*-конструкция при глагола *быть* (а и при други посесивни глаголи), както и в по-старите периоди от развоя на трите разглеждани езика. По-слабо застъпена в количествено отношение, но съществена от гледна точка на концептуализацията е последната схема ‘Y е на X’, която отразява пациентивната гледна точка.

2.6. Голяма част от посесивните глаголи се разглежда като реализация на **опозицията *свой* : *чужд*** на лексикално равнище у Костадинова (2008: 64–80). Ролята на тази опозиция за организацията на знаковите системи като цяло се изследва от семиотичната школа в Тарту, където дава впечатляващи резултати (за старинността на опозицията срв. също мястото ѝ в анализа на семиотичните опозиции, върху които е изградена (пра)славянската митологична система според Иванов и Топоров 1974: 200). При този подход обаче част от употребите на посесивните глаголи остават извън отношенията в опозицията, като от друга страна в нея участват и множество други лексикални и граматични средства за изразяване на посесивност. От цитираната работа на М. Костадинова за нас са обект на интерес главно дефинираните основни семи в групи глаголи от семантичното поле на притежанието

(Костадинова 2008: 65–78). Настоящият опит за компонентен анализ на посесивната глаголна лексика има допирни точки с анализиранията в нейната работа опозиция, която обаче не изчерпва семантичните възможности на глаголите. Това е главната причина за въвеждането на споменатото по-горе понятие и термин *семантичен потенциал* като средство за изследване на възможностите на лексикалната семантика на глаголите в относително по-голяма пълнота.

2.7. Значителна част от посесивните глаголи са обособени с оглед на **конверсивните отношения** помежду им в работата на Сл. Ондрейович (1989: 91–110), където се разглеждат като самостоятелна група *verba dandi et accipiendi*, поддаваща се в повечето случаи на групиране в конверсивни двойки с оглед на концептуализацията (напр. *продам ~ купя, дам ~ взема* и т.н.). Тези корелации са важни за посесивните глаголи, но при приемането им като основен критерии също редица употреби остават извън полезрението на изследователя, включително на ядрения и най-високо фреквентен глагол *имам*, макар че семантиката им се дефинира чрез него. Не се отчитат също всички глаголи с периферно или гранично положение за посесивното семантично поле. Те невинаги отговарят на основното условие – да образуват конверсивна двойка. Например *продам ~ купя* са типична конверсивна двойка с посесивен характер, но техният общ хипероним *търгувам* остава извън тази група.

Първа глава „Конструиране на лексико-семантичното поле“ е посветена на притежанието с оглед на неговата структура и обхвата на глаголната лексика, свързана с него, като главното изискване към конструирането е да отчита действителни взаимоотношения между глаголите, основаващи се на осъществени езикови факти и схващани като *реално съществуващи характеристики на всяка от лексикалните единици в езика* (срв. Шур 1974: 23–26, 53–54).

а) Семантичното поле е конструирано на базата на псл. глагол **(j)ьтѣти* и неговите наследници в трите разгледани езика: б. *имам*, ч. *mít* и р. *иметь* като абсолютно ядро на полето във всеки от езиците въз основа на това, че в основния си ЛСВ₁ той има проста семантична структура, съдържаща само една сема – посесивната. Анализ и сравнение на формата в трите езика е проведен единствено за ядрения глагол, за останалите се правят само бегли етимологични препратки, където има основания за това. Ориентацията към холистичен анализ и интерпретация с оглед и на практиката води до съчетаване на три съществуващи подхода към конструирането на лексико-семантично поле, изхождащи от една дума – **1)** на базата на дума от един език с достатъчно широко лексикално значение с оглед на структурата на значението/значенията и на взаимодействията ѝ в рамките на лексикалната му система (срв. Богданов 1977: 15); **2)** на базата на определен философско-езиков конструкт, който да играе ролята на *tertium comparationis* при анализа на няколко езика в съпоставителен план² (срв. Данчев 2001: 16; преглед на представите за *tertium comparationis* вж. у Легурска 2011; срв. също формирането на съпоставително семантично пространство като основа за *tertium comparationis* у Червенкова 2011: 216) и **3)** с оглед на съпоставката на една дума с нейните еквиваленти от други езици (срв. Червенкова 2011: 20–21). Последователното им прилагане като отделни стъпки дава възможност за изграждане на по-сложна картина на семантичните взаимодействия в рамките на повече от два езика.

б) За изясняване на съвременното състояние в българския, руския и чешкия език се прилагат отделни изходни положения от *методиката за*

² Този подход е предпочитан при съпоставителното представяне на граматичните системи на два езика. Него избират например авторите на *Българско-полска съпоставителна граматика*. Т. 1–6. София-Варшава, 1988–1997, както и Е. Иванова в *Българо-руска съпоставителна граматика* (2009). Относно връзката между функционално-семантичните полета, при които основа на съпоставката е т.нар. ноема или гносема срв. и Дьомина 1992.

съпоставително изследване на лексикалните системи, разработена от И. Червенкова (2011; 1981), която предвижда анализ на двойките от думи от два езика винаги двупосочно – от единия към другия език и обратно, така че да се обхване пълно взаимоотношението (състоящо се от четири вида потенциални отношения: тъждество, включване, пресичане и непресичане) между тях.

в) Тъй като във всеки от езиците в рамките на собствената му система съответният глагол влиза в *парадигматични отношения* с други глаголи, които реализират семата ‘притежание’ най-често в съчетание с други семи (вариативни по терминологията на Богданов 1977: 15), изходният (ядрен) глагол може да участва успоредно с тях в паралелни синтактични конструкции и взаимно трансформиращи се фразеологични единици (ФЕ). Затова следващата стъпка на конструирането предвижда установяване състава на тези глаголи-парадигматични корелати за всеки от трите езика.

г) Поради възможността семантичните връзки да бъдат конструирани по различни начини в зависимост от интерпретативния подход, като ориентир за реално съществуване на изследваните взаимоотношения се търсят *прагматично обусловените и дискурсно реализирани употреби* на интересуващите ни глаголи.

д) Оперира се с *интуитивната представа за притежанието*, така както е осъществена в употребите на глаголите-наследници на псл. *(j)ьтѣти, а след това се разглеждат и техните парадигматични корелати, като за изходна база се използва състоянието в българския език. Благодарение на това, че изразяват каузативното значение ‘постигане’ или ‘прекратяване на качеството притежание’, те се появяват при трансформации на предикатни фрази с *имам*, дори когато посесивното значение е отслабено, или в най-добрия случай твърде абстрактно.

Определянето на съвременните български глаголи от ядрената и неядрената част на семантичното поле на притежанието извежда на преден план особената им връзка със старобългарската група на атематичните глаголи. Два от тях – идентификаторът *имѣти* и каузативният *дати* принадлежат към нея най-късно от старобългарската епоха, *вззати* е префиксален дериват от сродния с *имѣти* глагол *ѣти* (а неговият видов корелат *вззмати* проявява сходство с другия сроден корен *имати*), както и с *отзѣти* (> *отнема*), *приѣти* (> *приема*), *зѣти* (> *заема*), които могат да бъдат разположени в следващата, условно казано, най-близка зона до ядрото на полето (може да се говори за разширено ядро на семантичното поле на посесивността, включващо семантично най-близките до ядрения глагол каузативи, докато техните деривати остават в близост до ядрото на полето, но извън него).

В най-ранните исторически засвидетелствани фази от развоя на славянските езици глаголите *имѣти* и *дати* представляват съществена част от синтактичните средства за изразяване на волунтативна модалност в старобългарския език, където с тяхна помощ се образуват конструкции: *дано ѣстѣ* / *дастѣ са* + дат. п. + инфинитив; *дати* + дат. п. + инфинитив; *имѣти* + инфинитив; *имѣти* + вин. п. + инфинитив; *нѣждѣ* + *имѣти* + инфинитив; *трѣвѣ* + *имѣти* (срв. Вечерка 1985: 30–32). Част от тези употреби получават по-нататъшно развитие в интересуващите ни езици, като на базата на продължаваща формализация се развиват съвременни техни граматични употреби, получили вече пълна формална и семантична завършеност в процеса на историческото развитие на трите езика. Така например оформянето на бъдеще време при глаголите на базата на

съчетанията на конструкции от глагол или съществително с модално значение + инфинитив е вече засвидетелстван процес в старобългарския език (срв. Пацнерова 1964). При това за старобългарския език, дори и при сравнение със старогръцките оригинали на старобългарските преводи, е трудно да бъде прокарана рязка граница между модалната и чисто темпоралната семантика, тъй като самият характер на текстовете с добре застъпения момент на пророческо изказване предполага размита семантична граница между модалност и темпоралност (срв. подробната аргументация у Паласова 2005). Това още веднъж показва сложността и постепенния характер на формиране на новата грамема бъдеще време в рамките на съществуващите в системата формални средства, особено при нововъзникващите аналитични форми.

В процеса на формиране на общата за всички славяни, но специфична за цялото семейство на славянските езици разгърнатата категория вид на глагола, част от атематичните глаголи се сдобиват с корелати от свършен вид (като в български този процес е силно граматикализиран, т.е. видовата опозиция често е само формална, без семантична разлика (напр. *ям – изям*). Но не са малко примерите и за дълбоки семантични различия при префиксацията (*дам – подам, предам, продам*, – срв. Ницолова 2008: 36; ч. *dát – předat, vydat, odevzdát*, р. *дать – подать, прередать, продать, есть – съест*), но два от основните – *взѣти* и *имѣти* остават без свършен корелат (ако се абстрахираме от специфичното развитие на чешкия език, в който възниква и форма за св. вид *rojmět*, както и итеративна форма от несв. вид *mívat*, макар и с много ниска фреквентност).

Нещо повече, сродният с *имѣти* глагол *ѣти*, означаващ детерминирано действие, и потенциален кандидат за видов корелат на

имѣти, остава със значение по-близко до изходното ‘хващам’ и не формира видова двойка с имѣти, въпреки тяхната обща етимологична и семантична изходна база и потенциална възможност за образуване на видова двойка. Същевременно в историята на чешкия език същият глагол (подобно на *býti* и *míti*) участва в образуването на съставни възвратни предикати с фазово значение ‘започвам да...’, срв. б. *заловя се да...*, *захвана се да...* (напр. в Далимиловата хроника *je sě + inf.* ‘започна да...’), с което се доближава до развиващите се спомагателни глаголи. При него са интересни именно употребите на възвратните му форми, свидетелстващи по-скоро за изразяване на отношение в по-широк смисъл, което не е било далеч от посесивното значение.

Самостоятелно място е отделено на взаимодействието между притежание и съществуване в трите езика. Както отбелязва Е. Бенвенист, и при екзистенциалната, и при посесивната семантика в едни индоевропейски и неиндоевропейски езици се наблюдава употреба на глаголи от корена **es-* ‘съм’, а в други – от лат. *habeo*, фр. *avoir* ‘имам’. Той посвещава специално внимание на използването на глагола *съм* за изразяване на притежание (Бенвенист 1974: 209–213). Според реконструкцията на най-старите значения на индоевропейския глагол **es-* ‘съм’, изведена от Иванов и Бугман, той е имал едновременно екзистенциално и посесивно значение, което е по-старо дори от копулативното му значение (вж. Савицки 2005: 261–262). В този дух Н. Савицки разглежда изразите с *habeo* като първоначално по-рядко срещани и по-късни като време на разпространение от руските изрази с дат. пад. + *быть* от типа *мне есть...*, *мне нет...* Според него те изразяват притежание в много широк абстрактен смисъл. Към този тип изрази той отнася напр. струс. *єсть ли отпєскъ изъ Царѣграда богатырѣмъ*, запазени до съвременната

епоха във фразеологични единици като р. *Бранить есть кому, кормить некому* ‘има кой да ругае, няма кой да изхранва’, ч. *Кому пені рады, тому пені ротосі* ‘който не приема съвет, за него помощ няма’, като определя възникването на изразите с *имам* като обусловени от развитието на копулативна функция при *съм*. Разбира се, не бива да се забравя и трайно съществуващата екзистенциална функция на **es-* ‘съм’, документирана също от сравнението му с **ѣс-* ‘живея’, където единствено предпоставеният формант **-ѣ-** изразява разликата между тях (срв. Красухин 1990: 82). Изобщо близостта между посесивност, екзистенциалност и локализация е подчертавана многократно при изследването както на посесивността, така и на екзистенциалността, границата между които е доста размита (срв. Куна 2012: 51–58 и посочената там литература). Тя проличава и в съществуването на посесивно-каузативни глаголи и паралелни на тях именни образувания като б. *добия, придобия, добитък*, ч. *nabyt* ‘придобия’, *rozbyt* ‘загубя’, *dobytek* ‘добитък, нещо придобито’, *dobyvatel* ‘завоевател’, р. *добыть* ‘завоювам’, *добыча* ‘плячка’.

Особено внимание заслужава схващането за съвременната семантика на безспорно посесивните руски изрази от типа *у меня (есть)...* (т. нар. *у-конструкции*), интерпретирани като „конструкции посесивного наличия“, за които се приема пространствена интерпретация на посесивността (срв. Лайънс 1977: 722–723; Арутюнова, Ширяев 1983: 14–16, 142–186; Селиверстова 1982, 26–27; Иванова, Е. 2009: 114–115). Тя дава възможност притежанието да се изрази като конструкция от *у N + быть* + именна фраза, чийто първи член се дефинира като пространство от разнородни обекти, представящи микросвета на едно или повече лица, т.е. „личностное пространство N“, различно от конкретно физическо пространство (Бозова 1994: 84–86). При анализ с чисто синтактичен подход към съвременния руски език конструкциите, изразяващи

притежание, проявяват пълно формално сходство с екзистенциалните (Арутюнова, Ширяев 1983: 14–15), а различията между двата типа проличават едва при семантичния анализ. Това формално отношение между двата типа конструкции може да се разглежда като свидетелство за синкретично недиференцирано съществуване на двете семантични категории – посесивността и екзистенциалността. Граница между посесивното и екзистенциалното значение може да се прокара на базата на сравнението между руски и чешки посесивни и екзистенциални употреби. В чешки съществува употреба на предлога **u**, която е формално сходна с руската **y**-конструкция (*Je to u tebe? Mám to u sebe.*), но нейното значение си остава чисто локативно и не може да бъде схващано като посесивно, както в руски. Така в чешки разликата между посесивното и екзистенциалното значение се изразява както с присъствието/отсъствието на предлог **u**, така и с разликата между глаголите *být* и *mít*, докато в руски тя се изразява само чрез словореда (срв. по-подробно Младенова 2013).

Втора глава „Ранен период – глаголите за притежание, засвидетелствани в най-старите славянски текстове“ е посветена на конкретния анализ на употребите на глаголите с притежателно значение в езиковия материал от трите езика в първия синхронен срез. За дефиниране на посесивното семантично поле за всеки от разглежданите периоди и за определяне на неговите членове е приета следната схема на анализ на отделните лексикални единици: 1) Установяване на семантичната структура; 2) Установяване на съответната ѝ синтактична структура, която може да се различава значително от тази при други глаголи със сходна семантична структура. 3) Задължителни валентни позиции и факултативни синтактични елементи; възможности за елизии. 4) Особености на съчетаемостта.

Главен обект на интерес тук е семантичната структура на глаголите, за която се търси на първо място семният състав в рамките на семемите, участващи в посесивното семантично поле. Глаголите с проста семантична структура, само с една съставляща сема, са много ограничен брой; най-многобройни са глаголите с 2 съставлящи семи, като най-честа и най-масово разпространена е каузативната сема като втора съставляща в съчетание с посесивната. Това съчетание е характерно за разширеното ядро на посесивното семантично поле, където участват глаголите б. *дам, давам*, ч. *dát, dávati* и р. *дать, давать*; б. *взема, вземам*, ч. *vzít, brát* и р. *взять, брать*. Семемите на посесивните ЛСВ на глаголите от пълния състав на полето могат да имат по 2, 3, рядко 4 или 5 съставлящи семи, като сред тях неотменно трябва да присъства посесивна сема.

Чрез прилагането на тази аналитична схема към Супрасълския сборник, Киевските глаголически листове и руските грамоти върху брезова кора беше определен следният състав на посесивното семантично поле за началния период от съществуването на книжнина на славянски език:

Старобългарски език

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
1. Ядро на полето: абсолютно ядро						
имѣти/дръжати	-	-	-	-	-	агентивна
у-+ вѣти	-	-	-	+	-	агентивна
єсть ми.../нѣсть ми...;	-	-	-	+	-	пациентивна
сѣвладати	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро						
дати	+	-	-	-	-	агентивна
подати, подавати	+	-	+	-	-	агентивна
прѣдати	+	-	+	-	-	агентивна
отъдати	+	-	+	-	-	агентивна
вѣдати	+	-	+	-	-	агентивна
вѣдати	+	-	+	-	-	агентивна

РАЗДАВАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ИЗДАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
СЪПОДОВОТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ДАРЪСТВОВАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ОУШТЕДРИТИ	+	+	-	-	-	агентивна
ВЪЗЛАТИ, ПРИОБРЪБТИ	+	-	+/-	-	-	агентивна
ОТЪЛАТИ, ОТЪНАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
БЪРАТИ,	+	-	-	-	-	агентивна
СЪБЪРАТИ (СА)	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. Сродни на имѣти						
ЪАТИ/ ИМАТИ; ПОЪАТИ	+	+	-	-	‘контакт’	агентивна
ПРИАТИ		‘доброволно’	-	-	-	агентивна
ВЪЗПРИЪАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ИЗЪАТИ	+	-	+	-	‘отвътре’	агентивна
ПОДЪАТИ	+	-	+	-	‘отдолу’	агентивна
ОУЛОВИТИ	+	-	-	-	-	агентивна
2. Антоними на имѣти						
ЛИШИТИ	+	-	+	-	-	агентивна
3. Търговски операции						
ПРОДАТИ	+	-	-	-	‘замяна’	агентивна
КЪПИТИ, ИЗКЪПИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ДОВАЛЪТИ	+	-	-	-	„	агентивна
4. Посегателство върху чужда собственост						
КРАСТИ	+	-	-	-	‘Против волята’	агентивна
ВЪЗХЪИТИТИ, ПОХЪИТИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ГРАБИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ВЪЗХВАТИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ПОПЛЪНИТИ	+	-	-	-	„ ‘с война’	агентивна
ТРЪЗАТИ	+	-	-	-	‘контакт’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
ОСТАВИТИ, ОСТАТИ ОСТАТИ СА	+	‘доброволност’	+ негативна	-	-	агентивна
ПОЛОУЧИТИ	+	‘доброволност’	-	-	-	агентивна
ОТЪПОУСТИТИ,	+	-	-	-	-	агентивна

отзпоуштати, испоустити						
отзбрьшти са, отрбшити са, отзмбштати са	+	-	+	-	-	пациентивна
отзлбжити са,	+	-	+	-	-	пациентивна
отзпастити,	+	-	+	-	-	пациентивна
причистити са,	+	-	+	-	‘взаимно ст’	пациентивна
примвсити са	+	-	+	-	-	пациентивна
IV. Периферни и гранични						
посзлати	+	-	+	-	‘натам’	агентивна
взсзлати	+	-	+	-	‘натам’	агентивна
1. За движение						
принести, приносити	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
пригонити	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
обрбети	+	-	+	-	-	агентивна
2. Модални						
просити, изпросити	+	+	-	-	-	агентивна
изискати, възискати	+	+	-	-	-	агентивна
требовати	+	+	-	-	-	агентивна
обвштати са	+	+	-	-	-	агентивна
сзхранити	+	+	-	-	-	агентивна

Таб. 1. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Супрасълския сборник

В таблиците са представени съставящите семи в семемите на съответните глаголи, като само посесивната сема е пропусната, защото тя се съдържа при всички глаголи от посесивното семантично поле и е излишно да се отбелязва. Принадлежността към полето се базира на нейното наличие като необходимо и достатъчно условие за причисляване на съответния глагол към полето на притежанието. Отбелязана е и концептуализацията на семемата в ЛСВ₁ (притежателния), където еднозначно преобладава агентивната концептуализация.

Прачешки език

Поради липса на писмени паметници на чешки език от т. нар. прачешки период, които да съответстват по време на създаване на старобългарския и староруския материал, разгледани са глаголите, отразени в Киевските глаголически листове. Паметникът носи някои западнославянски фонетични и морфологични черти (срв. Нимчук 1983), но тъй като основният му текст се характеризира със старобългарски езикови особености, не може да се твърди, че е надежден източник за състоянието на лексиката на прачешкия език. Включваме го дотолкова, доколкото може да се предполага, че отразената в него лексика е била понятна или поне приемлива в западнославянската среда, свързана с Кирило-методиевската традиция.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето; абсолютно ядро:						
1. имѣти	-	-	-	-	-	агентивна
имати, ѡати	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
дѡати	+	-	-	-	-	агентивна
подѡати	+	-	+	-	-	агентивна
отъдѡати	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. приѣти	+	+ 'доброволно'	-	-	-	агентивна
отѣти	+	-	+	-	-	агентивна
дрѣжати	+	-	-	-	'контакт'	агентивна
1. Търговски операции					'замяна'	агентивна
отъплатити	+	-	-	-	„ 'заслуга'	агентивна
III. Периферни и гранични						
1. За движение						
принести	+	-	+	-	'насам'	агентивна
посълати	+	-	+	-	дистантна	агентивна
2. Модални						
молити	+	+	-	-	-	агентивна

просити	+	+	-	-	-	агентивна
---------	---	---	---	---	---	-----------

Таб. 2. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Киевските глаголически листове

Староруски език

Поради откъслечния характер на руските грамоти върху брезова кора и непрекъснато променящия се брой на откритите текстове не разполагаме с надеждни количествени данни за тази част от емпиричния материал, но за целите на настоящото изследване са използвани резултатите от проучванията на изследователите на тези текстове. Освен това грамотите са възниквали в доста по-продължителен период от време в сравнение с монолитните и обемни паметници – в периода XI–XV в. и затова е трудно да се търси точно съответствие с разгледаните данни например от Супрасълския сборник, но изследването е съобразено с обективните условия при засвидетелстваните паметници.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имѣти	-	-	-	-	-	агентивна
у-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
ДАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ПОДАТИ, ПОДАВАТИ	+	-	+	-	дистрибутивна	агентивна
СЪДАТАТИ, СДАТАТИ	+	-	-	-	‘допълнително’	агентивна
БДАТИ, БДАВАТИ	+	-	+	-	‘връщане’	агентивна
ВЪДАТАТИ/ВЪДАВАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ОТЪДАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ВЪЗЪДАТИ, ПОИТИ	+	-	-/+	-	-	агентивна
БЪРАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
АТИ, ИМАТИ	+	-	-	-	‘контакт’	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. перенАТИ/перенАТИ	+	+ ‘доброволно’	-	-	-	агентивна

ПОИМАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ПОИАТИ	+	-	-	+		агентивна
АТИСА/ИАТИ/ОТИМАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
КОУПИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ПРОДАТЬ, ПРОДАВАТИ, ПОПРОДАТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ПРОДАТИСЕ	+	-	-	-	„	пациентивна
ТОРГОВАТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ИСПРАВИТИ	+	-	-	-	„ ‘дълг’	агентивна
ПЛАТИТИ, ПЛАТИТИСА	+	-	-	-	„	агентивна
ССЕДИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ОУБАВИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
НАИМИТА ‘наем’	+	-	-	-	„ ‘временно’	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
КРАСТИ, ОКРАДАТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ПОГРАБИТИ, РОЗГРАБИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ТАТЪБИТИ, ОТТАТЪБИТИ	+	-	-	-	„ ‘правно’	агентивна
ОТЪАТИ, ОТЪАТИ	+	-	-	-	‘Против волята’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
РОЗДЪВЛИТИ	+	-	+(-)	-	‘дистрибу тивна’	агентивна
ОСТАВИТИ, ОСТАТИСА	-	-	+ негативна	+	-	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
СЪЛАТИ, ПРИСЪЛАТИ	+	-	+	-	дистантна	агентивна
ВЪСЪЛАТИ	+	-	+	-	дистантна	агентивна
ПОУСТИТИ	+	-	+	-	дистантна	агентивна
2. Други						
ОУНИМАТИ/ОУНИАТИ	+	-	-	-	‘граница’	агентивна

Таб. 3. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема в руските грамоти върху брезова кора

За първия период от развоя на книжнината, който разгледахме дотук, може да се обобщи, че очакваният количествени превес на българския материал се потвърди, но само в чисто количествено отношение. Както личи от

направения по-горе преглед, има глаголи, които се срещат в руския и в чешкия материал, но не са засвидетелствани в Супр., от който черпим материала за старобългарския език. Разминаванията са резултат от различията в характера на анализиранияте текстове, а вероятно роля за това състояние играе и естествената синонимия в рамките на всеки от езиците. В резултат на това не всички глаголи, особено със специализирана семантика, се срещат в разгледаните текстове.

Макар да става дума за най-ранния писмено засвидетелстван период, в него отчетливо се откроява тенденцията към създаване на специализирани синоними на основните посесивни глаголи. Особено ярко се откроява микрополето на глаголите с търговска семантика, които определено са били формирани още в предписмената епоха и показват забележително единство в нашия материал. Подобно положение е засвидетелствано и за глаголите от микрополето за посегателство върху чужда собственост, които обаче са с по-ниска честота на употреба и затова тяхното микрополе по-рядко е засвидетелствано в пълнота. Изобщо трябва да се има предвид, че различните текстове в различна степен дават възможност да изпъкнат глаголите с посесивна семантика, а за по-старите периоди изобщо е трудно да се търси пълнота в състава на интересуващите ни глаголи, тъй като текстовете са ограничени по обем и представят краен брой техни употреби.

Като важна специфика на българския език се откроява индивидуалното развитие на глагола върати – 1. л. ед.ч. сег. вр. *верѣж*, който в български, за разлика от другите два анализирани езика, не се развива в несвършен итеративен синоним на глагола възати (срв. за повече подробности Младенова 2016), а остава по-близко до значението, посочено в БЕР като първично ‘нося, събирам’, по-късно специализирано в ‘късам, бера’.

Трета глава „Семантичното поле на притежанието, засвидетелствано в текстове от XIV в.“ представя следващия хронологически хоризонт, съответстващ на среднобългарския, старочешкия и староруския език. В него се задълбочават първоначалните различия между трите езика и като принадлежащи към лексико-семантичното поле на притежанието изпъкват следните глаголи:

Среднобългарски период

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имѣти	-	-	-	-	-	агентивна
у-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
Доколѣ ми не бѣдѣ ^т	-	-	-	+	-	пациентивна
оБЛАДАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
ДАТИ, ДАВАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ВЪДАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ПОДАВАТИ	+	-	-	-	дистри- бутивна	агентивна
ПРЪДАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ПРИСЪДИТИ	+	-	-	-	правна	агентивна
ВЪЗЪАТИ, ВЪЗИМАТИ	+	-	-/+	-	-	агентивна
СЪБЪРАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
СЪТЪШИТИ СЯ	+	-	+	-	-	пациентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. ЯТИ	+	-	-	-	‘контакт’	агентивна
СЪВЪЗАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ПОЯТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ПРИЯТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ПРЪЯТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ОТЪЯТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ИЗЪЯТИ	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
ОСТАВИТИ	+	-	-	-	негативна	агентивна
ОСТАВИТИ СЯ	+	-	-	-	негативна	агентивна

оста̀ти	+	-	+ негативна	-	-	агентивна
постави́ти	+	+	+ негативна	-	-	агентивна
о̀устави́ти	+	+	-	+ негативна	-	агентивна
лиши́ти	+	-	-	негативна	-	агентивна
2. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
взсхъ̀тити	+	-	-	-	„	агентивна
плъ̀бнити, плъ̀бновати	+	-	-	-	„ ‘война’	агентивна
расъ̀пати, расъ̀повати	+	-	-	-	„ ‘настрани’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
врати́ти, поврати́ти	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
по̀устити, отпо̀устити	+	-	+	-	-	агентивна
посла̀ти	+	-	+	-	-	агентивна
обръ̀сти, на̀ти	+	-	-	-	-	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
приве́сти, дове́сти	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
носи́ти	+	-	+	-	-	агентивна
2. Модални						
проси́ти, о̀молити	+	+	-	-	-	агентивна

Таб. 4. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Троянската повед и разказа за Троянската война у Константин Манаси

От съпоставката с предходния период беше установено, че сходствата в рамките на ядрото на лексико-семантичното поле на притежанието са стабилни, както и при преобладаващата част от останалите глаголи извън ядрото. От глаголите, етимологично свързани с имѣти, не е представен имати, вероятно именно поради етимологичната им близост, която явно е допринесла за контаминирането им и оформянето на сегашно време на имѣти с тематична гласна -а-. Освен това не бяха открити форми от глагола върати, който през XIV в. поне в нашите текстове вече е изцяло

заменен от **вззмати** като видов корелат на **вззати**, така че ядрото на семантичното поле придобива вида:

ДАТИ / ДАВАТИ ↔ имѣти/оу него ↔ ВЗЗАТИ/ВЗЗМАТИ

Както се вижда, структурата му значително се доближава до новобългарската, но все още се пази синонимната на имѣти у-конструкция, макар и само с единични примери.

Старочешки език

За старочешкия език от XIV в. бяха установени следните глаголи, засвидетелствани в Хрониката на т. нар. Далимил (липсата на отбелязана концептуализация показва, че глаголът е свързан с посесивен глагол само етимологично, но семантиката му няма отношение към това лексико-семантично поле):

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. jmieti, jmievati, pojmiati	-	-	-	-	-	агентивна
jmieti sě	-	-	-	-	-	-
užívati	-	-	-	-	-	-
2. Разширено ядро:						
dáti, dávati	+	-	-	-	-	агентивна
vzdáti	+	-	-	-	-	агентивна
dodati	+	-	+	-	‘място’	агентивна
podávati	+	-	+	-	-	агентивна
oddati sě, poddati sě	+	-	+	-	-	пациентивна
zbaviti	+ негация	-	-	-	-	агентивна
dáti sě, odati sě	+	-	-	-	‘дейност’	пациентивна
vzieti	+	-	-/+	-	-	агентивна
zpodjěti	+	-	+	-	‘отдолу’	агентивна
pojěti	+	-	+	-	-	агентивна
dostati sě	+	-	-	-	-	пациентивна
obdržieti	+	-	+	-	-	агентивна
osobiti	+	-	-	-	-	агентивна
bráti	+	-	-	-	-	агентивна
pobрати	+	-	-	-	дистриб.	агентивна
bráti sě, přibrati sě, vybrati sě, obrati sě, dobrati sě	-	-	-	-	движение	-
rozebrati	+	-	-	-	‘на части’	агентивна
sebrati, sbierati	+	-	+	-	‘на едно	агентивна

					място'	
II. Непосредствена близост до ядрото						
přijetí, přijímati; otjěti	+	± 'доброво лно'	-	-	-	агентивна
jieti, pojěti	+	-	+	-	'контакт'	агентивна
dojieti	+	-	-	-	'контакт'	агентивна
zbýti, zbývati	+ негация	-	-	-	-	агентивна
dobýti, dobývati	+	-	-	-	'с уси- лие'	агентивна
držieti, držieti sě	+	-	-	-	-	агентивна
1. Упражняване на власт					'публич но'	агентивна
držieti	+	-	-	-	„	агентивна
kralovati	+	-	-	-	„	агентивна
vlásti	+	-	-	-	„	агентивна
kázati	+	-	-	-	„	агентивна
oprávěti	+	-	-	-	„	агентивна
postúpiti	+	-	-	-	„	агентивна
sdržieti, přidržieti, obdržieti	+	-	+	-	-	агентивна
jěti sě	+	-	+	-	грамат.	-
2. Търговски операции					'замяна'	агентивна
kúpiti	+	-	-	-	„	агентивна
prodati	+	-	-	-	„	агентивна
platiti	+	-	-	-	„	агентивна
zajieti	+	-	-	-	„ 'времен но'	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					'Против волята'	агентивна
krásti	+	-	-	-	„	агентивна
pleniti	+	-	-	-	„	агентивна
uněsti	+	-	+	-	„ 'човек'	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
zraditi	+	-	-	-	'с хитрост'	агентивна
dosahnúti	+	-	+(-)	-	-	агентивна
ostaviti	+	-	+	-	-	агентивна
ostati	-	-	+	+	-	агентивна
nalézti	+	-	-	-	'простра нств.'	агентивна
dělití, oddělití, rozděliti	+	-	-	-	'на части'	агентивна
pustiti, vypustiti	+	-	+	-	'от вътре'	агентивна
otпустiti	+	-	-	-	'съзнате лно'	агентивна
tratiti. ztratiti	+	-	-	+	'неволно'	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
něsti, nositi	+	-	+	-	-	агентивна

otjíti	-	-	+	+ негация	‘натам’	агентивна
přinésti, snésti	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
vyvézti, odvézti	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
dohoditi	+	-	+	-	‘цел’	агентивна
vyněti	+	-	+	-	‘отвътре’	агентивна
vrátiti, vrátiti sě	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
poslati	+	-	+	-	дистантна	агентивна
zpodjěti	+	-	+	-	‘отдолу’	агентивна
2. Модални						
žádati, hledati	+	+	-	-	-	агентивна
udati sě, polúčiti sě	+	+	-	-	-	агентивна
prositi	+	+	-	-	-	агентивна
slíbiti	+	+	-	-	-	агентивна
uvázati sě	+	-	-	-	-	пациентивна

Таб. 5. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Хрониката на т. нар. Далимил

Важна особеност на чешкия език е ранната експанзия на ядрения глагол *jmjeti*, чиито функции и употреби още в най-ранната фаза от развитието на чешката книжнина проявяват тенденцията да създават словообразователни деривати и да изразяват нови значения в сравнение с двата други езика, които разглеждаме. Тук спадат свършеният корелат на *jmjeti* – *pojmjjeti* и итеративният *mívati*, както и семантичното разширение на *jmjeti* за означаване на модално значение. В голяма степен експанзивното развитие се отнася и до глагола *dáti*, както и до възвратните форми на голяма част от глаголите от посесивното семантично поле. Има всички основания да се предполага, че това развитие отразява тенденциите, характерни още за предписмения период.

Забележителна монолитност проявяват някои специализирани глаголи, които и в среднобългарски, и в чешки имат сходни употреби, предимно от микрополетата на глаголите за посегателство върху чужда собственост (*krásti*, *pleniti*) и на глаголите за движение с посесивна употреба (*přinésti*, *odvézti*).

Руски език

За руския език прави впечатление, че проявява значително сходство с другите два изследвани езика, що се отнася до структурата на ядрото на посесивното лексико-семантично поле, т.е. през XIV в. все още не е завършена диференциацията в развитието на ядрото на полето между трите езика, която се наблюдава на съвременния етап. Тя е резултат от по-късното ограничаване и постепенно отмиране на старинните посесивни употреби на у-конструкцията в български и чешки, докато в руски последната се запазва като живо езиково средство на притежателното значение до най-ново време.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имети; имати емати	-	-	-	-	-	агентивна
у-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
мне есть.../мне нет...;	-	-	-	+	-	пациентивна
поимати	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
дати, давати	+	-	-	-	-	агентивна
воздавати	+	-	+	-	-	агентивна
раздати	+	-	+	-	-	агентивна
удатися	+	-	+	-	-	агентивна
одарити	+	-	-	-	-	агентивна
взяти	+	-	-/+	-	-	агентивна
брати, собрати, събрати	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. прияти, отяти	+	+	-	-	-	агентивна
въсприяти, пояти	+	-	+	-	-	агентивна
Получить, получать	+	-	-	-	-	агентивна
Держати	+	-	+	-	-	агентивна
княжити	+	-	+	-	-	агентивна

2. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
Купить	+	-	-	-	„	агентивна
продать, продавать	+	-	-	-	„	агентивна
торговать	+	-	-	-	„	агентивна
исхарчити	+ негативна	-	-	-	„	агентивна
изгубити, истеряти, наложити	+	-	-	-	„	агентивна
стòит	-	-	-	-	„	агентивна
должен, нужен	-	+	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
красти	+	-	-	-	„	агентивна
пленити, попленити	+	-	-	-	„ ‘война’	агентивна
разбивати	+	-	-	-	„	агентивна
пограбити, разграбити, розгра- бити, выграбити	+	-	-	-	„	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
оставити	+	-	+(-)	-	-	агентивна
остатися	+	-	+	-	-	агентивна
ставити, поставитися	+	-	+ негативна	+	-	агентивна
въздевати	+	-	-	-	-	агентивна
лишатися	+	-	-	-	-	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
принести	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
нести	+	-	+	-	-	агентивна
водити, выводити	+	-	+	-	‘насам, навън’	агентивна
възнести	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
свозити	+	-	+	-	‘отпред’	агентивна
привести, привозити	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
прислати, отслати	+	-	+	-	дистант на	агентивна
послати, посылати	+	-	+	-	дистант на	агентивна
прегнати	+	-	+	-	-	агентивна
свозити	+	-	+	-	‘на дадено място’	агентивна
2. Модални						
требовати	+	+	-	-	-	агентивна
отпросити	+	+	-	-	-	агентивна
искати	+	+	+	-	-	агентивна
обискати,	+	+	-	-	-	агентивна

обискивати						
обрясти, обрести, найти	+	-	-	+	-	агентивна
отступити, отпасти	+	+	-	-	-	пациентивна

Таб. 6. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в „Хождение за три моря“ на Афанасий Никитин и „Сказание о Дракуле воеводе“

Като цяло за разгледания езиков материал от XIV в може да се каже, че в рамките на всеки от езиците количествените данни са показателни за мястото на съответния глагол в рамките на посесивното семантично поле. Това не важи за сравняването им помежду им, тъй като разгледаните текстове са с различен обем и съответно факторите, които влияят върху количествените параметри, са повече от един и това не позволява да се изгради реална картина за пропорциите. И за трите езика състоянието в рамките на ядрото на полето показва определени трайни сходства. В това отношение се отличава руският език с живата и универсална недиференцирана употреба на *у*-конструкцията не само с глаголи с граматикализирана употреба като *быти*, но и с най-разнообразни други глаголи, сред които особено място заемат останалите членове на ядрото, а и не само от ядрото на лексико-семантичното поле на притежанието (напр. *он у меня взял ...*). Тук се откроява отсъствието на глагола *върти* от ядрото на посесивното семантично поле в българския език, както и някои специфични архаични значения при посесивните глаголи в руския материал, които като форма са запазени в него и до днес, но с различно значение – напр. *разбивати* ‘занимавам се с разбойничество’, *исхарчити* ‘похарча за храна’, *въсприяти* ‘получа, приема’. За чешкия език изпъква експанзивното развитие на глагола *тіти*, който единствен от трите езика го включва в общата за чешкия език система на видовата опозиция, както и на итеративните глаголи.

Четвърта глава „Лексико-семантичното поле на притежанието, засвидетелствано в текстове от XVII в.“ представя наблюдения върху трите езика, където се проследява ранноновобългарското състояние от Тихонравовия дамаскин, състоянието на ренесансовия чешки език у Ян Амос Коменски и това при един от най-популярните паметници на руския език от XVII в. – Житието на Алексей Човек Божи в няколко от неговите известни текстови варианти.

Ранноновобългарски език

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имам, дръжати	-	-	-	-	-	агентивна
у-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
дам, давам	+	-	-	-	-	агентивна
подам, подавам	+	-	+	-	-	агентивна
придам, придавам	+	-	-	-	‘в повече’	агентивна
попридам	+	-	+	-	‘малко’	агентивна
издам	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
предам, предавам	+	-	+	-	-	агентивна
раздам	+	-	+	-	-	агентивна
пустити	+	-	+	-	-	агентивна
дарувам	+	-	-	-	-	агентивна
взема, вземам	+	-	-/+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. приема, приемам	+	+ ‘доброволно’	-	-	-	агентивна
поема, поемам	+	-	+	-	-	агентивна
преема	+	-	+	-	-	агентивна
отнема, отнемам	+ в негация	-	-	+/-	-	
заема	+	-	-	-	‘временно’	агентивна
получа, получавам	+	-	+/-	-	-	агентивна
предам, предавам	+	-	+	-	-	агентивна
добия, добивам, придобия	+	-	-	-	‘целенасочено’	агентивна
придам се	+	-	+/-	-	-	пациентивна
оставя, оставям	+	-	+	-	-	агентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
купя, купувам	+	-	-	-	„	агентивна
продам, продавам	+	-	-	-	„	агентивна
търгувам	+	-	-	-	„	агентивна
разпродам, опродам	+	-	-	-	„	агентивна
откупя, изкупя	+	-	-	-	„	агентивна
платя, плащам,	+	-	-	-	„	агентивна

заплата						
глобя	+	-	-	-	„	агентивна
вложа	+	-	-	-	„навътре’	агентивна
стека	+	-	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘против волята’	
крада, украдна	+	-	-	-	„	агентивна
обера	+	-	-	-	„	агентивна
пленя, пленувам, попленя	+	-	-	-	„	агентивна
добия	+	-	-	-	„	агентивна
грабя	+	-	-	-	„енерги чно’	агентивна
похитя	+	-	-	-	„	агентивна
изгубя си	+	-	-	-	„неволно’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
намеря	+	-	-	+/-	-	агентивна
липсам	+	-	-	+	-	агентивна
лиша, лиша се	+	-	-	-	-	агентивна
изгубя, загубя	+	-	-	+	‘неволно’	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
нося,	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
донеса, принеса, занесувам	-	-	+	+	‘насам’	агентивна
разнеса	+	-	+	-	‘на различ ни посоки’	агентивна
извадя	+	-	-	+	‘навън’	агентивна
върна, връщам, възвратя	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
2. Модални						
искам	+	+	-	-	-	агентивна
сосува	-	+	-	-	-	агентивна

Таб. 7. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Тихонравовия дамаскин от XVII в.

Ранноновобългарският материал от Тихонравовия дамаскин проявява значително сходство с този от предходните периоди, що се отнася до ядрото на посесивното семантично поле. Главното различие, което се наблюдава в сравнение с предходните периоди, е възникването на употреби с екзистенциално значение при ядрения за полето глагол *имам*, които обаче не са напълно ограничени само до формата за 3 л. ед. ч. Това става едновременно с продължителния период на преустройство на падежната система и редуциране на броя на употребяваните падежи. Въпросът дали това означава и причинно-следствена връзка помежду им и

в каква точно насока са въздействали социолингвистичните фактори от епохата е все още перспектива за бъдещи проучвания в тази посока.

Ренесансов чешки език

Като цяло емпиричният материал за чешкия език от XVII в. представя доста последователно продължение на състоянието, което се наблюдава за XIV в. В него продължава констатираната изразена експанзия на ядрените глаголи към нови значения (срв. напр. новите глаголи *nadáti*, *probrati se*, *odpouštěti*), както и изразителната хармония между повече глаголи от посесивното семантично поле, които изразяват ментална дейност в конструкции с предлог *za* – *míti*, *dáti*, *dostati*, *přijímati* + вин. пад. + *za* + вин. пад.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. mítí, pojměti	-	-	-	-	-	агентивна
chyběti	-	-	-	+	отриц.	пациентивна
náležeti, přináležeti	-	-	-	-	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
dáti, dávatí	+	-	-	-	-	агентивна
poskýtati, naskytnouti (se)	+	-	-	-	-	агентивна
udělití, udělovati	+	-	-	-	-	агентивна
dáti se, dávatí se	+	-	+	-	-	агентивна
vydati se, vydávati se	+	-	+	-	-	агентивна
oddati (se), oddávati (se)	+	-	-	-	-	агентивна
odevzdati (se)	+	-	-	-	-	агентивна
podati, podávati	+	-	+	-	-	агентивна
poddati	+	-	-	-	-	агентивна
přidati, přidávati	+	-	-	-	-	агентивна
nadati	+	+/-	-	-	-	агентивна
vydati, vydávati	+	-	-	-	‘от вътре навън’	агентивна
rozdávati	+	-	+	-	дистрибутивна	агентивна
udati se	-	-	-	+	-	-
vylévati se	+	-	+	-	-	агентивна
dodávati	+	-	+	-	-	агентивна
zdáti se	-	-	-	-	-	-
přáti	-	+	-	-	-	агентивна
vinšovati	-	+	-	-	-	агентивна
zakládati	-	+	-	-	-	агентивна
darovati, obdařiti	+	-	-	-	‘безвъз-	агентивна

					мездно'	
vzíti, přivzíti	+	-	-/+	-	-	агентивна
bráti	+	-	-	-	-	агентивна
nabrati	+	-	-	-	-	агентивна
sbíрати, sebrati	+	-	+	-	-	агентивна
vybíрати, zvolíти	+	-	-	-	-	агентивна
ubíрати, rozbíрати	+	-	-	-	'малко/на части'	агентивна
přebrati, přebíрати	+	-	-	-	'погрешно'	агентивна
bráti se	-	-	-/+	+	-	-
probrati se	-	-	-	-	-	-
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. přijmouti, přijíмати	+	+		-	-	агентивна
		'доброволно'	-	-	-	
jmouti, jíмати; ujíти, ujmouti,	+	-	-	-	'контакт'	агентивна
odjíти, odníти, odjíмати, zodjíмати	+	-	-	-	негация	агентивна
podejmouti, podjíмати, projmouti	+	-	-	-	'изцяло'	агентивна
přejmouti, přejíмати, objíмати	+	-	-	-	'преход'	агентивна
dostati, dostávати, utržíти	+	-	-	+	-	пациентивна
dobýти, dobývати, dobývати se, zísкати	+	-	-	-	'с уси-лие'	агентивна
dostati se, dostávати se	+	-	+	-	-	агентивна
stáти (o něco)	-	+	-	-	-	-
zustávати	-	-	+негативна	-	-	-
obdržeti	+	-	-	-	-	агентивна
přidržeti se, ostříhati, stáти k	+	-	-	-	-	пациентивна
odbyти, odbývати	+	+	-	-	'облекчен ие'	агентивна
přibýти, přibývати	+	-	-	+	-	пацентивна
množíти, rozmnožíти	+	-	-	+	-	агентивна
2. Търговски операции					'замяна'	агентивна
kupovati, koupíти	+	-	-	-	„	агентивна
prodávати	+	-	-	-	„	агентивна
vykoupíти	+	-	-	-	„	агентивна
vkupovati se	+	-	+	-	„	агентивна
zaplatíти	+	-	-	-	„	агентивна
nabízeti	-	+	-	-	„	агентивна
stojí	-	-	-	-	'цена'	агентивна
vydělávати	+	-	-	-	„	агентивна
půjčíти, vypůjčovати, propůjčovати, zapůjčíти	+	-	-	-	„, 'временно'	агентивна
utráceti	+	-	-	-	„	агентивна
	негативна					
zjednati	+	-	-	-	„, 'вербално'	агентивна
opatríти, заopatríти	+	-	-	-	„, 'цел'	агентивна

vynakládati	+	-	-	-	„	агентивна
živiti se	-	-	-	-	„	агентивна
vážiti	+	-	-	-	„‘цел’	агентивна
zbohatiti	+	-	-	-	‘цел’	агентивна
vynahraditi	+	-	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
loupiti	+	-	-	-	„	агентивна
osobovati	+	-	-	-	„	агентивна
šiditi	+	-	-	-	„	агентивна
drancovati	+	-	-	-	„	агентивна
pleniti	+	-	-	-	„‘война’	агентивна
rozdělovati, rozděliti	+	-	-	-	„дистриб.	агентивна
sdělit se, sdělovati se	+	-	-	-	„	агентивна
roztrousiti	+	-	-	-	„‘неволно’	агентивна
fasovati	+	-	-	-	„	агентивна
panovati	-	-	-	-	‘власт’	агентивна
spravovati	-	+	-	-	„	агентивна
kralovati	-	-	-	-	„	агентивна
vládnouti	-	-	-	-	„	агентивна
rozkazovati	-	+	-	-	„‘вербално’	агентивна
sloužiti	-	-	-	-	-	пациентивна
odpadnouti	+	-	-	-	-	пациентивна
přiučastniti se	+	-	-	-	‘начало’	пациентивна
přičísti	+	-	-	-	‘ментално’	агентивна
počítati (se)	+	-	-	-	„	агентивна
vpraviti se	+	-	-	-	‘навътре’	агентивна
III. Отдалеченост от ядро						
držeti, držeti se	+	-	-	-	-	пациентивна
zdržeti, zdržovati	+	-	+негативна	-	-	агентивна
chytiti, pochytili, uchytiti	+	-	+(-)	-	‘контакт’	агентивна
chytiti se, chytati se, chopiti se, uchytili	+	-	-	-	„	агентивна
dopadnouti, popadnouti, pochytiti	+	-	-	-	„	агентивна
lapati, nalapati, uloviti	+	-	-	-	„	агентивна
nechati, nechávati, zanechati	-	-	+ негативна	+	-	агентивна
ztratiti (se), ztracovati	+	-	-	+негат.	‘неволно’	агентивна
zmrhati	+	-	-	-	-	агентивна
obsáhnouti	+	-	-	-	простр.	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
nésti, nositi	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
přicházeti, přijíti	-	-	+	+	‘насам’	агентивна
odcházeti	-	-	+	+	‘надалеч’	агентивна
jíti	-	-	+	+	-	агентивна
dojít, docházeti	+	-	-	-	-	агентивна
vložit, vkládati, vstavovati	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
vynésti, vynášeti	+	-	+	-	‘навън’	агентивна

snášeti	+	-	+	-	‘на 1 място’	агентивна
voziti	+	-	+	-	‘превоз’	агентивна
přinésti, přinášeti	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
voditi, vésti	+	-	+	-	-	агентивна
vzkládati, vzložiti	+	-	+	-	‘нагоре’	агентивна
vratiti, navraceti, vraceti se	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
popustiti	+	-	-+	-	‘малко’	агентивна
pustiti, pouštěti	+	+	+	-	‘-преграда’	агентивна
pustiti se, pouštěti se	-	-	+	-	-	-
propustiti	+	+	+	-	‘-преграда’	агентивна
opustiti	+	-	+	-	‘-контакт’	агентивна
odpouštěti	+	-	-	-	-	агентивна
zanášeti se	+	-	-	-	-	агентивна
přijíti o	+	-	+	-	‘неволю’	пациентивна
přípraviti o	+	-	-	+	-	агентивна
hoditi, házeti	+	-	+	-	-	агентивна
vyhoditi, vyhazovati	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
vytéci	+	-	+	-	„	агентивна
vhoditi	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
poslati	+	-	+	-	дистантна	агентивна
vyslati	+	-	+	-	„	агентивна
odslati	+	-	+	-	„	агентивна
rozeslati	+	-	+	-	„дистрибу тивна	агентивна
potkávat se	+	-	+	-	‘взаимно’	агентивна
klásti, naklásti	+	-	+	-	‘цел’	агентивна
utrhati	+	-	+	-	‘настрани’	агентивна
metati	+	-	+	-	‘яростно’	агентивна
přenésti, překládati, převést, přeháněti se	+	-	+	-	‘на друго място’	агентивна
vychvátiti	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
vytáhnouti, vytahovati	+	-	+	-	„	агентивна
odvrhnouti	+	-	+	-	‘настрани’	агентивна
sejmouti	+	-	+	-	‘надолу’	агентивна
dosáhnout	+	-	+	-	-	агентивна
sstupovati se	+	-	+	-	‘на 1 място’	агентивна
táhati se, natáhati se	+	-	+	-	‘умора’	агентивна
vyletěti, uletěti, ujíti	+	-	+	-	‘настрани’	пациентивна
2. Модални						
žádati, chtíti	+	+	-	-	-	агентивна
ořerovati se	-	+	-	-	-	агентивна
dychtiti, toužiti	+	+	-	-	-	агентивна
žebřati, prositi	+	+	-	-	-	агентивна
vábiti, sľibovati	+	+	-	-	-	агентивна
hledati	+	+	+	-	-	агентивна
vyhledávati, shledati, shledávati, pohledati, sháněti	+	+	-	-	-	агентивна
litovati	-	+	-	-	-	агентивна
oželeti	-	+	-	-	-	агентивна
odřikati se, odřirati	+негатив.	+	-	-	-	агентивна

svěřiti, poručiti, poroučeti	+	+	-	-	‘доверие’	агентивна
čekati	-	-	+отрицател на	-	‘бъдеще’	агентивна
3. Експресивни						
najíti, nacházeti	+	-	-	+	-	агентивна
chovati, zachovávatí, přechovati, přichrániti	+	-	-	+	-	агентивна
šetřiti	+	-	-	-	-	агентивна
vystříletí se	+	-	-	+	-	агентивна
спáti	+	-	+	-	-	агентивна
podstrkovati	+	-	+	-	-	агентивна
sehliti	+	-	+	-	-	агентивна
uhnati, uhoniti	+	-	+	-	-	агентивна
vecpati	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
doptati se	+	-	-	-	‘заслуга’	агентивна
domluviti se	+	-	-	-	„	агентивна
vydrati se	+	-	+	-	‘със сила’	агентивна
sypati, líti	+	-	-	-	-	агентивна
nastavovati	+	-	-	-	‘риск’	агентивна
stačiti, stačovati	+	-	-	-	‘мяра’	агентивна

Таб. 8. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ от Ян А. Коменски

Ярко се откроява също изразителността на отделни словообразователни елементи – предимно представки, които значително модифицират и понякога дори се налагат над значението на изходния корен: *vy-*, *pře-*, *s-* и др. В това отношение чешкият език регистрира по-голяма префиксална активност в сравнение с българския и това личи най-вече при сравнение с преводите, където понякога се налага дериватите на основните посесивни глаголи да се превеждат с помощта на няколко допълнителни лексикални средства, тъй като словообразователната структура на български показва по-висока степен на лексикализация на значенията и не може да използва аналогични на чешките словообразователни средства. Трудно е да се определи влиянието на ренесансовата поезика за тази засилена активност, продължаваща и в наше време.

Руски език

И за периода на XVII в. може да се проследи стабилно развитие на глаголите от ядрото на посесивното семантично поле в руския език. Не може да се смята за особено изненадваща близостта на състоянието в Житието на Алексей Човек Божи до старобългарското и съвременното българско състояние поради текстологичната връзка на по-късните жития с ранни прототипи, които вероятно са носили особеностите на старобългарската и среднобългарската книжовна норма.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имѣти , обладати, держати	-	-	-	-	-	агентивна
у- конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
не бѣ има чяда	-	-	-	+	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
дати, даяти , сподобити	+	-	-	-	-	агентивна
подати, подаяти	+	-	+	-	-	агентивна
въдати	+	-	-	-	-	агентивна
отъдати	+	-	+	-	-	агентивна
воздати						
раздати, раздаяти	+	-	+	-	-	агентивна
раздѣлити	+	-	+	-	-	агентивна
даровати	+	-	-	-	-	агентивна
пустити	+	+	-	-	-	агентивна
взяти, взимати , обрясти	+	-	-/+	-	-	агентивна
събъратися	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. прияти, приимати;	+	+ ‘добро-волно’	-	-	-	агентивна
имати, поимати	+	-	+	-	-	агентивна
лишитися, лишатися	+	-	-	-	-	агентивна
оставити	-	-	-	-	-	
вложити, положити	-	-	-	-	-	
подяти	+	-	-	-	‘отдолу’	агентивна
избавити	+	-	-	-	‘с облекчение’	агентивна
лишити	+	-	-	-	-	агентивна
изяти	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
отвергтися,						

отрешти се, отрицати се, разлучити се	+	-	-	-	-	пациентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
продати	+	-	-	-	„	агентивна
достойти	-	-	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
III. Отдалеченост от ядрото						
1. За движение						
принести	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
возвратити	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
слати, послати, посълати	+	-	+	-	дистантна	агентивна
възсылати, въсылати, всылати	+	-	+	-	дистантна	агентивна
IV. Периферни и гранични						
обръсти, обрътати	+	-	+	-	-	агентивна
1. Модални						
требовати	+	+	-	-	-	агентивна
жаждати	+	+	-	-	-	агентивна
просити, испросити, упросити	+	+	-	-	-	агентивна
предлагати	+	+	-	-	-	агентивна
искати, поискати	+	+	+	-	-	агентивна
поручити	+	+	-	-	‘доверие’	агентивна

Таб. 9. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Житието на Алексей Човек Божи от XVII в.

В това отношение може да се смята, че глаголите за притежание спадат към особено консервативна част от лексикалния състав на езика, за което свидетелства относително бавното темпо на промените – например запазените все още употреби на форми от глаголите *ъти* и *имати*, но и отпадането на коренни глаголи като *слати* за сметка на префигираните им деривати. Все пак, постепенното отпадане на някои архаизми показва, че процеси все пак протичат, макар и бавно. Особено широк простор за иновации дават темите и мотивите свързани с емоциите и абстракциите, които не могат да бъдат наблюдавани пряко. В тези условия принудителното създаване на метафори води до разширяване или обобщаване на значенията на глаголи с първична принадлежност към други семантични полета и в крайна сметка до усиленото взаимодействие

със семантичното поле на глаголите за движение и за положение в пространството, както и намесата на изразителни словообразователни морфемии, най-вече представките свързани с пространствената ориентация. През XVII в. в българския език за първи път в нашия материал се наблюдава като установена важна част от развоя на глагола *имам* възникването на ЛСВ₂ с екзистенциално значение. Любопитно е обстоятелството, че етимологично сродни или дори идентични глаголи могат да бъдат класифицирани в различни части на посесивното семантично поле за различните периоди, защото във всеки от езиците могат да възникнат семантични трансформации с повече или по-малко изразен характер, както например в български при глагола *подам*, който доста късно се специализира като глагол за физическо действие, след като продължително време е спадал към групата на посесивно-каузативните глаголи.

Петта глава „Съвременно състояние на лексико-семантичното поле на притежанието“ представя в обобщен вид посесивните глаголи в три от най-известните произведения на литературата от XX в. – Д. Димов. Тютюн; Я. Хашек. Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война и М. Булгаков. Майстора и Маргарита.

Български език

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
1. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имам, притежавам; разполагам с; мога да се похваля с;	-	-	-	-	-	агентивна
принадлежа	-	-	-	-	-	пациентивна
владеея, завладявам, овладея	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
дам, давам	+	-	-	-	-	агентивна
подам, подавам	+	-	+	-	-	агентивна
придавам	+	-	-	-	-	агентивна
отдам се, отдавам се	+	-	+	-	-	агентивна

издам, издавам	+	-	+	-	-	агентивна
предам, предавам	+	-	+	-	-	агентивна
раздавам	+	-	+	-	-	агентивна
удаде се	+	-	+	-	-	агентивна
предоставя	+	-	-	-	-	агентивна
отпусна	+	-	-	-	-	агентивна
подаря, подарявам	+	-	-	-	-	агентивна
взема, вземам, вдигна, измъкна, грабна	+	-	-/+	-	-	агентивна
събера	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. приема, приемам	+	+	-	-	‘доброво лно’	агентивна
заема	+	-	+	-	-	агентивна
поема	+	-	-	-	-	агентивна
отнема, отнемам	+	-	-	+	-	
откажа, отказвам	+	-	-	-	-	агентивна
печеля, спечеля	+	-	-	-	‘игра’	агентивна
разменя	+	-	+	-	-	агентивна
получа, получавам	+	-	-	-	-	агентивна
губя, загубя	+	+	-	-	‘игра’	агентивна
лиша	+	-	-	-	-	агентивна
липсвам	-	-	-	-	-	пациентивна
добия, придобия	+	-	-	+	-	агентивна
2. Търговски операции						
					‘замяна’	агентивна
купя, купувам, закупя, закупувам	+	-	-	-	„	агентивна
продам, продавам	+	-	-	-	„	агентивна
търгувам	+	-	-	-	„	агентивна
подкупя, подкупвам	+	-	-	-	„	агентивна
кредитирам	+	-	-	-	„‘времен но’	агентивна
платя, плащам, заплатя, заплащам	+	-	-	-	„	агентивна
обезценявам се	+	-	-	-	„	агентивна
пестя, спестя	+	-	-	-	„‘избегн а’	агентивна
струва	-	-	-	-	„	агентивна
наема, наемам се	+	-	-	-	„‘времен но’	агентивна
вложа, влагам	+	-	-	-	„‘навътр е’	агентивна
харча, похарча, изхарча, изразходвам	+	-	-	-	„	агентивна
наследя	+	-	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо						
					‘Против волята’	
крада, открадна	+	-	-	-	„	агентивна
грабя, ограбя, ограбвам, заграбя	+	-	-	-	„	агентивна
обсебвам	+	-	-	-	„‘за себе’	агентивна

					си'	
изнудвам	+	-	-	-	„	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
снабдя се	+	-	-	+	-	агентивна
остава, оставам	+	-	+(негат.)	-	-	агентивна
доставя, предоставя	+	-	+	-	-	агентивна
остана, оставам	-	-	+(негат.)	+	-	агентивна
изоставя, изоставям	+	-	+	-	-	агентивна
намеря, намирам	+	-	+/-	-	-	агентивна
държа	+	-	+	-	‘контакт’	агентивна
пазя, запазвам	+	-	+	-	-	агентивна
1. За движение						
донеса, донасям, нося	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
поднеса, поднасям	+	-	+	-	‘отпред’	агентивна
стигна, стигам	+	-	+	-	‘мяра’	агентивна
изпратя, изпращам, отправям	+	-	+	-	дистантна	агентивна
прехвърлям, прехвърля	+	-	+	-	‘на друго място’	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. Модални						
искам, поискам	+	+	-	-	-	агентивна
прииска ми се	-	+	-	-	-	пациентивна
2. Експресивни						
пипна	+	-	-	-	-	агентивна
оскубя	+	-	-	-	-	агентивна
изсипвам се	+	-	-	-	‘колич.’	пациентивна
удавя	+	-	-	-	-	агентивна
лапам	+	-	-	-	‘колич.’	агентивна
гълтна	+	-	-	-	‘алчно’	агентивна
обирам	+	-	-	-	‘алчно’	агентивна
прахосвам	+	-	-	-	‘без жал’	агентивна
завличам	+	-	-	-	‘без право’	агентивна
превърна	+	-	-	-	‘магия’	агентивна
грабна	+	-	-	-	‘бързо’	агентивна

Таб. 10. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема в романа „Тютюн“ на Д. Димов

Глаголът имѣти като идентификатор на полето запазва тази си позиция през целия исторически период на българския език. Във формално отношение засвидетелстваните в Супр. форми на глагола (имамъ, имаши, иматъ, имамъ, имате, импф. имѣахъ, имѣаше, повел. имѣи)

и съответното му съществително – имѣниѣ претърпяват известни минимални промени в течение на историческото си развитие. Най-съществената промяна е изчезването на различието между имати и имѣти, като във формите на сегашната основа още от най-стария засвидетелстван период присъства тематичната гласна -а-, докато инфинитивът (докогато съществува в системата на езика), имперфектът и повелителното наклонение се отличават с удължената тематична гласна ѣ < *ē.

Както в емпиричния материал от Супр., така и в текстовете от XIV в. – Тр. и Ман. са представени преходни случаи, при които посесивната семантика може да се разглежда като трансформираща се в екзистенциална или граматична, както и в процес на фразеологизация. Също още от най-ранния период съществуват специализирани синоними на имѣти – на първо място тук е конструкцията с предлог оу + взѣти, която изразява наличие на дадена същност в личното пространство на субекта-посесор, макар и количествено сравнително слабо застъпена. Тя се задържа в системата на българския език до XVII в. включително. Освен нея наблюдавахме глагола дрѣжати ‘владя, управлявам’ и дериватите му обздрѣжати и одрѣжати, чиято посесивна семантика също се проявява и в текстовете от XIV и XVII в.

За съвременната епоха, а отчасти и за XVII в. е възможно да се съди и за експресивни употреби, които значително разширяват възможността за употреба на неспецифични глаголи с посесивна функция. Наблюденията върху ексцерпирания тук материал показват, че експресивността сама по себе си трябва да бъде изследвана с оглед на семантичните трансформации, които са изключително разнообразни и понякога

произволни, което засилва тяхната експресивност именно поради тази причина.

Чешки език

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. mít	-	-	-	-	-	агентивна
tady/zde/tu máte	-/+	-	-	+	-	агентивна
patřit	-	-	-	-	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
dát, dávat	+	-	-	-	-	агентивна
podat, podávat	+	-	+	-	-	агентивна
dodat, dodávat	+	-	-	-	-	агентивна
odevzdat, odevzdávat	+	-	+	-	-	агентивна
vydat, vydávat	+	-	+	-	-	агентивна
předat, předávat	+	-	+	-	-	агентивна
rozdat, rozdávat	+	-	+	-	-	агентивна
přidat, přidávat	+	-	+	-	-	агентивна
vzdát se, vzdávat se	+	-	-	-	-	агентивна
udat (se), udávat (se)	+	-	-	-	-	агентивна
oddat se	+	-	-	-	-	агентивна
darovat	+	-	-	-	-	агентивна
vzít, vzít si, líznout,	+	-	-/+	-	-	агентивна
brát, zabrat	+	-	-	-	-	агентивна
sebrat, sbírat, přibírat si	+	-	+	-	-	агентивна
odebírat, odebrat rozebrat	+	-	-	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. dostat, dostávat	+	+ ‘добро- волно’	-	-	-	агентивна
přijmout	+	-	-	-	-	агентивна
obdržet, držet	+	-	+	-	-	агентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
koupit, kupovat; vykoupit se	+	-	-	-	„	агентивна
prodat, prodávat	+	-	-	-	„	агентивна
obchodovat	+	-	-	-	„	агентивна
platit, zaplatit	+	-	-	-	„	агентивна
vyplácet se	+	-	-	-	„	агентивна
podplácet	+	-	-	-	„нередно’	агентивна
odměnit, odměňovat	+	-	-	-	„‘заслуга’	агентивна
šetřit	+	-	-	-	„‘избегна’	агентивна
stojí	-	-	-	-	„	агентивна
uschovat	+	-	-	-	„‘временно’	агентивна
půjčit, půjčovat, vypůjčit, vypůjčovat	+	-	-	-	„‘временно’	агентивна
nabídnout, nabízet	+	+	-	-	„	агентивна
živit se	+	-	-	-	„	агентивна

zdědit	+	-	-	-	„	агентивна
opatřit, zaopatřit	+	-	-	-	„	агентивна
zachovat	+	+	-	-	„	агентивна
dlužít, dluhovat; být dlužen	-	+	-	-	„	агентивна
stačit	-	-	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
krást, ukrást, okrást, odcizit	+	-	-	-	„	агентивна
zabavit	+	-	-	-	„‘закон’	агентивна
vloupat se	+	-	-	-	„	агентивна
vyhrát, prohrát	+	-	-	-	„‘игра’	агентивна
poškodit	+	-	-	-	„	агентивна
vsadit, sázet, přísazovat	+	-	-	-	„‘игра’	агентивна
vylákat	+	-	-	-	„‘измама’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
vytáhnout, vytahovat	+	-	+	-	‘от вътре навън’	агентивна
vyjmout	+	-	+	-	„	агентивна
vyčerpat se	+	-	-	-	-	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
Nést, nosit, přinést, přinášet	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
donášet	+	-	-	-	‘насам’	агентивна
odnést, vynést	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
přivést	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
vrátit, vracet	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
poslat, posílat	+	-	+	-	дистантна	агентивна
vysílat, zasílat	+	-	+	-	дистантна	агентивна
2. Модални						
potřebovat	+	+	-	-	-	агентивна
žádat, požádat, vyžadovat	-	+	-	-	-	агентивна
přát si	+	+	-	-	-	агентивна
žebrat	+	+	-	-	-	агентивна
slíbit, slibovat	+	+	-	-	-	агентивна
hledat, shánět, sehnat,	+	+	+	-	-	агентивна
najít, nalézt; vynalézt	+	-	-	+	-	агентивна
pustit, propustit	+	+	-	-	-	агентивна
opustit, opouštět; vypouštět	+	+	-	-	-	агентивна
ztratit, ztratit se	+	-	-	-	-	агентивна
chtít, toužit	+	+	-	-	-	агентивна
odpustit	+	+	-	-	-	агентивна
3. Експресивни						

projet	+	-	+	-	-	агентивна
prožrát	+	-	-	-	-	агентивна
plundrovat	+	-	-	-	-	агентивна

Таб. 12. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в романа на Я. Хашек „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“

Съвременен руски език

Характерна особеност на руския език от съвременния период е запазването на синкретичните средства за недиференцирано изразяване на съществуване и притежание успоредно със специализираните глаголи за изразяване на посесивни отношения. С това глаголят *иметь* остава в позицията на типичен представител на специализираните инструменти на посесивното семантично поле, а неговият възвратен дериват *иметься* е типичен представител на специализираните средства за изразяване на съществуване. Това определя и принадлежността им към високия стил в съвременния руски език, обусловен от еднозначното им възприемане като средство за изразяване съответно на притежание и съществуване.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
1. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. иметь; обладать, управлять; держать в руках, носить имя	-	-	-	-	-	агентивна
у- конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
мне есть.../мне нет...;	-	-	-	+	-	пациентивна
принадлежать, быть в распоряжении	-	-	-	-	-	пациентивна
овладеть, охватить, завладеть, совладать, управить	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
дать, давать	+	-	-	-	-	агентивна
подать, подавать	+	-	+	-	-	агентивна
сдать, сдавать	+	-	-	-	-	агентивна
отдать, отдавать	+	-	+	-	-	агентивна
выдать	+	-	+	-	-	агентивна
передать, предать	+	-	+	-	-	агентивна
раздавать	+	-	+	-	-	агентивна
вручить, предъявить, протянуть	+	-	+	-	-	агентивна

подарить	+	-	-	-	-	агентивна	
взять , поднять, подцепить, перехватить	+	-	-/+	-	-	агентивна	
брать , забрать, забирать	+	-	-	-	-	агентивна	
собрать, собирать, убрать, прибрать	+	-	+	-	-	агентивна	
набрать, выбрать, выбирать, подбирать, избрать; поделиться	+	-	-	-	-	агентивна	
II. Непосредствена близост до ядрото							
1. принять, принимать; отнять, отнимать	+	+'добровол но'	-	-	-	агентивна	
занять, поймать, вынуть, снять, разнять	+	-	+	-	-	агентивна	
получить, получать	+	-	-	-	-	агентивна	
получаться	-	-	-	+			
добиться, добиваться	+	-	-	-	'с уси-лие'	агентивна	
выиграть	+	-	-	-	'игра'	агентивна	
держать, подержать	+	-	+	-	-	агентивна	
задержать, задерживать	+	-	+	-	-	агентивна	
придерживаться	+	-	+	-	-	пациентивна	
выхватить, ухватить	+	-	+	-	'энергично'	агентивна	
избавиться	+	+	-	-	'облекчение'	агентивна	
доверить	+	+	-	-	'доверие'	агентивна	
уснащать	+	-	-	-	'необходи- мость'	агентивна	
2. Търговски операции						'замяна'	агентивна
купить, покупать	+	-	-	-	„	агентивна	
продать, продавать	+	-	-	-	„	агентивна	
торговать	+	-	-	-	„	агентивна	
выплачивать	+	-	-	-	„	агентивна	
сводить счета	+	-	-	-	„	агентивна	
уплатить	+	-	-	-	„	агентивна	
наградить, вознаградить	+	-	-	-	„ 'заслуга'	агентивна	
экономить	+	-	-	-	„ 'избегна'	агентивна	
стоит	-	-	-	-	„	агентивна	
заложить	+	-	-	-	„ 'временно'	агентивна	
нанять, нанимать	+	-	-	-	„ 'временно'	агентивна	
поменяться	+	-	-	-	„	агентивна	
променять	+	-	-	-	„	агентивна	
обменять, обменяться	+	-	-	-	„	агентивна	
заменить	+	-	+	-	„	агентивна	
ценить, оценить, недооценивать	+	-	-	-	„	агентивна	
нажить, наживать	+	-	-	-	„	агентивна	
хватить	-	-	-	-	„ 'мяра'	агентивна	

истратить, утратить	+	-	-	-	„	агентивна
наказать	+	-	-	-	„	агентивна
завещать, унаследовать	+	-	-	-	„	агентивна
ручаться	+	-	-	-	„	агентивна
обеспечить	+	-	-	-	„	агентивна
заслужить	+	+	-	-	„	агентивна
должен	-	+	-	-	„	-
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
красть, украсть, обокрасть	+	-	-	-	„	агентивна
похитить, присвоить	+	-	-	-	„	агентивна
покушаться	+	-	-	-	„	агентивна
спекулировать	+	-	-	-	„	агентивна
пользоваться	+	-	-	-	„	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
добавить, прибавить	+	-	-	+	-	агентивна
оставить	+	-	+(-)	-	-	агентивна
доставить, предоставить, приставить	+	-	+	-	-	агентивна
остаться, оставаться	-	-	+	+	-	агентивна
			негативна			
достать	+	-	+	-	-	агентивна
вставлять	+	-	+	-	-	агентивна
расстаться, расставаться	+	-	+	-	‘взаимност’	агентивна
лишить, лишиться, лишаться	+	-	-	-	-	агентивна
терять, потерять, теряться	+	-	-	+	‘невожно’	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
носить, нести, принести	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
прийти	-	-	+	+	‘насам’	агентивна
внести	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
вложить, вкладывать	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
вынести	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
поднести, подносить	+	-	+	-	‘отпред’	агентивна
привести	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
сунуть, засунуть	+	-	+	-	‘някъде’	агентивна
вытащить, извлечь	+	-	+	-	‘отвътре’	агентивна
вернуть, возвратить, возвращать	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
отпустить, отпускать	+	+	+	-	‘-преграда’	агентивна
пропустить, пропускать	+	+	+	-	‘-преграда’	агентивна
испустить	+	-	-	+	-	агентивна
упустить, уронить	+	-	+	-	‘невожно’	агентивна
выпустить	+	-	+	-	‘-преграда’	агентивна
допустить	+	+	-	-	‘-желание’	агентивна

прислать, присылать	+	-	+	-	дистантна	агентивна
переслать	+	-	+	-	дистантна	агентивна
направить, отправить	+	-	+	-	дистантна	агентивна
подхватить	+	-	+	-	‘отдолу’	агентивна
броситься	+	-	+	-	‘рязко’	агентивна
отбросить	+	-	+	-	‘настрани’	агентивна
набросить, набросать, набрасывать	+	-	+	-	‘на дадено място’	агентивна
перебросить	+	-	+	-	‘на друго място’	агентивна
подбросить, подбрасывать	+	-	+	-	‘без съгл.’	агентивна
выбросить, сбросить, сбрасывать	+	-	+	-	-	агентивна
взбрасывать	+	-	+	-	‘нагоре’	агентивна
покинуть, покидать	+	-	+	-	-	агентивна
кинуться	+	-	+	-	‘рязко’	агентивна
подкинуть	+	-	+	-	‘без съгл.’	агентивна
накинуть	+	-	+	-	‘на дадено място’	агентивна
откидывать	+	-	+	-	‘настрани’	агентивна
2. Модални						
требовать, потребовать	+	+	-	-	-	агентивна
понадобиться, нужно	-	+	-	-	-	агентивна
хотеть, желать, мечтать	+	+	-	-	-	агентивна
просить, попросить, спрашивать	+	+	-	-	-	агентивна
сулить	+	+	-	-	-	агентивна
искать	+	+	+	-	-	агентивна
взыскать	+	+	-	-	-	агентивна
найтись	-	-	-	+	-	агентивна
предложить	+	+	-	-	-	агентивна
поручить	+	+	-	-	‘доверие’	агентивна
окорить, покориться	+	+	-	-	-	агентивна
отказать, отказаться, отказываться	+	+	-	-	-	агентивна
ждать, дожидаться	-	-	+отрицател на	-	-	агентивна
3. Експресивни						
оторвать, содрать, разшвырять	+	-	+	-	-	агентивна
Быть связан с, порвать с	+	-	-	-	-	агентивна

Таб. 12. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в романа на М. Булгаков „Майстора и Маргарита“

Беше установено, че и в трите езика и за четирите синхронни среза глаголите, съдържащи посесивна сема, образуват обширно и добре

структурирано семантично поле, в което се отделят четири зони: 1) ядро на полето, 2) зона в непосредствена близост до ядрото, 3) зона на глаголите отдалечени от ядрото и 4) периферия на семантичното поле на притежанието. Последователното прилагане на компонентния анализ показва, че в зоната в непосредствена близост до ядрото са разположени две самостоятелни микрополета, които ярко се обособяват въз основа на специфична трета сема в семантичната си структура. Това са микрополето на глаголите за търговски операции (с диференциална сема ‘в замяна на някакви ценности’) и микрополето на глаголите за посегателство върху чужда собственост (с диференциална сема ‘против волята на първия посесор’). Подобни отношения се установиха и за периферията на семантичното поле, където посесивните глаголи взаимодействат със семантичното поле на глаголите за движение и за положение в пространството, с екзистенциалните и модалните глаголи. Всъщност взаимодействието с екзистенциалното семантично поле се наблюдава не само в периферията, но и във вътрешните зони на семантичното поле на притежанието, включително ядрото му. Оказа се, че в индивидуалното развитие на всеки от езиците паралелно възникват синонимни специализирани средства за изразяване на посесивност, с които изходните и най-старинни глаголи влизат в парадигматични отношения. При това в близост до ядрото специализираните синоними имат еквивалент в другите езици, независимо от това дали етимологично съвпадат или се различават в трите езика.

Шеста глава „Непосесивни употреби на глаголите от семантичното поле на притежанието“ представя в тезисен вид наблюденията върху употребите на посесивни глаголи за изразяване на **екзистенциално значение**, както и върху граматикализираните и фразеологизирани им употреби. Интересна особеност на славянските

езици е засилената активност на посесивните глаголи и особено на наследниците на псл. **imēti* при изразяването на съществуване в негация, въпреки че за ранните периоди от техния развой са засвидетелствани и съответните им афирмативни употреби. Конструирано е ядрото на екзистенциалното семантично поле в българския език, което проявява специфични особености и тясно взаимодейства със семантиката за локализация в сравнение с доминирането на глагола *být* в чешки и *быть/иметься* в руски. И в трите езика обаче е застъпено взаимодействието на корена **es-* с **imē-* за изразяване на съществуване, макар и в различна степен. Екзистенциално значение се развива и при възвратната форма на *вззати* и неговите наследници в трите съвременни езика (б. *откъде се взе*, ч. *kde se se vzal, tu se vzal*, р. *откуда взялся*).

Граматиализираните употреби (фиксираны тук като ЛСВ₃) показват значителни системни различия между разглежданите от нас езици. Появата им и в трите езика обаче показва, че семантичният потенциал на посесивните глаголи е включвал способността да разпространяват употребата си при съчетания с други глаголи, като те самите поемат ролята на спомагателен глагол, а разрастването на този тип употреби в количествено отношение е довело до систематизирането на нови граматиализирани значения.

а) Тук най-добре изразено е модалното значение на глагола *mít* в чешки, което се наблюдава от самото начало на книжнината на старочешки език. Преводите на български и на руски език засвидетелстват преобладаването на модални глаголи като съответствия в другите два езика. В български с подобна функция се използва и да-конструкция, както и, макар и в по-малък брой случаи, използването на *имам* със старинното облигаторно значение (напр. *имаме да плащаме алименти*). В

чешкия език *mít* проявява експанзия и към изразяване на преизказни и конклузивни значения.

б) Като втори тип граматикализирано значение е отбелязана употребата на *имам* в български, която в афирмативните случаи е останала на колоквиално ниво, но в негация се е превърнала в единствено средство за означаване на отрицателно бъдеще време, т.е. достигнала е пълна степен на граматикализация.

в) Много устойчива и старинна е употребата на глаголите б. *дам*, ч. *dát*, р. *дать* за изразяване на модално значение и в трите езика, която намира приложение и подкрепа и в ранни славянски конфесионални формули, чието възникване вероятно датира още от предхристиянската епоха (за повече подробности срв. Младенова 2015а). Значителна експанзия тук осъществява ч. *dát*, чиято афирмативна употреба изразява волунтативна модалност (*dám tě zavřít* ‘ще заповядам да те затворят’), а възвратната му форма още от най-ранния старочешки период изразява и деонтична модалност (*dobrý dá se u příhodě znáti* ‘добрият в нужда се познава’). Подобно експанзивно развитие има и несвършеният дериват *давать* ‘хайде’ в руския език.

г) Граматикализирано значение се развива и при глагола б. *взема* и р. *взять* отново в съчетание с други глаголи, където се наблюдава формално сходство между двата езика при възникващите съчетания от *взема/взять* + *да*-конструкция/инфинитив. В български и руски обаче в някои случаи се наблюдава съществена семантична разлика, която е причина при превода да възникват различия от семантичен характер. Например докато в български значението е изцяло ингресивно (напр. *да взема да свърша тази работа, а?*), в руски аналогичните съчетания могат да изразяват отчетливо адмиративно значение (*На-те, взял да и засбоил ни с того ни с сего! ‘а той взе, че се запъна!’*).

Фразеологичното значение (ЛСВ₄) представя особено широк спектър фразеологични единици – от идиомите с пълна трансформация на собственото първично значение на отделните съставлящи до съчетанията запазващи изцяло посесивното значение на съставлящите и определяни като фразеологични единици само въз основа на засилената повторителност, с която се отличават в езиковата практика.

Беше еднозначно установено, че в разглежданите езици при посесивните глаголи са застъпени 4 типа употреби: посесивна, екзистенциална, граматична и фразеологична, като между фразеологичните и граматичните може да се говори за функционално сходство, тъй като интересуващите ни глаголи частично изпълняват и функции на спомагателен глагол. Количествените отношения в тях са твърде неравномерни, но това вероятно се дължи на различия в характера на фразеологичните речници, на базата на които обикновено се правят сравненията. Шеста глава представя преди всичко намерението изследването да бъде продължено, като въз основа на установения състав на посесивните глаголи се разработят взаимоотношенията в рамките на ЛСВ₂, ЛСВ₃ и ЛСВ₄ не само за ядрения *imē-ti, но и за останалите глаголи от лексико-семантичното поле на притежанието, които не са проучвани в такъв аспект.

Заклучението на работата представя в сбит вид приносите, до които доведе досегашният анализ – на първо място обстоятелството, че като посесивни трябва да се разглеждат не само онези лексикални единици, които изразяват еднозначно само или предимно посесивни отношения и че употреби, при които възниква посесивна сема, развиват доста по-голям брой исторически засвидетелствани и съвременни глаголи. Така в нашия материал попаднаха редица лексеми (представени в таблиците за съответните периоди в глава II, III, IV и V), които са

показани в таб. 13 с общия им брой за всеки период.³ Статистическите данни убедително показват, че дори в разгледания ограничен брой текстове изпъкват глаголи с посесивна сема, чийто брой неколкократно надхвърля броя на глаголите от ядрото. Определено може да се твърди, че именно при посесивните употреби трите езика, въпреки специфичния си самостоятелен развой, са запазили в най-голяма степен сходствата, породени от генетичното им родство. Това обстоятелство е и косвено доказателство за първичността и старинността именно на притежанието като техен ЛСВ₁. Определено може да се каже, че се наблюдават значителни съвпадения в употребите на глаголи и от трите езика, въпреки дискурсната и семантична обусловеност на редица разминавания, изпъкващи в процеса на превода в анализирания съвременен материал.

Таб. 13. Засвидетелствани в анализирания текстове глаголи с посесивна употреба

<i>Период</i>	<i>Текст</i>	<i>Брой посесивни глаголи</i>
Начален период	Супрасълски сборник	71
	Киевски листове	(14) ⁴
	Грамоти върху брезова кора	53
XIV в.	Троянска повест (Тр. + Ман.)	44
	Хроника на т.нар. Далимил	87
	Афанасий Никитин + Дракула	73
XVII в.	Тихонравов Дамаскин	78
	Я. А. Коменски	264
	Житие на Алексий Човек Божи	60
Съвременен период	Д. Димов	125
	Я. Хашек	131
	М. Булгаков	212

³ Посочените числа не трябва да се разглеждат като абсолютни, защото тематиката на текстовете съществено влияе върху броя на употребените с посесивна функция глаголи и не всички възможни употреби за трите езика и четирите периода са попаднали в анализирания текстове. Вероятно при увеличаване обема на ексерпцията количеството им също леко ще се увеличи. Но количествените данни са показателни, особено що се отнася до състава на ядрото на полето и зоните, които са разположени в близост до него.

⁴ Броят на глаголите, засвидетелствани в Киевските листове, е поставен в скоби, защото текстът носи всички белези на основния корпус старобългарски паметници, а западнославянските му особености са главно фонетични и отчасти морфологични, т.е. той не е сигурен представител на лексикалния състав за чешкия език от онази епоха, може да бъде само свидетелство, че употребените глаголи са приемливи и понятни за онази среда лексеми.

Най-често като специфика на руския език се изтъква количественото преобладаване на у-конструкцията като конкурент и синоним на глагола *иметь*. Въпреки това обаче, особено в историческа перспектива, където откриваме посесивна у-конструкция и в другите два езика, съпаденията са закономерни именно в рамките на ЛСВ₁ (срв. напр. р. *Имеет, может быть, какую-нибудь страсть?*, б. *Да има някаква страст?*, ч. *Немá třeba nějakou slabůstku?*). Въз основа на изнесените количествени данни говорим за обширно и йерархично добре структурирано поле на посесивните глаголи.

Разгледаният емпиричен материал дава основания за следните конкретни заключения, които могат да се смятат за **приноси** на настоящата работа за опознаването на посесивното семантично поле в трите езика:

1. Първичното значение, реализирано с ЛСВ₁ на глаголите, е оформено във всички разгледани текстове и това е убедително доказателство, че формирането на полето е било завършено в една ранна епоха, най-късно непосредствено преди създаването на най-старите славянски текстове. Установената висока степен на етимологично съвпадение между съвременните славянски езици в изразяването на посесивно значение (особено при ядрените б. *имам, дам/давам, взема/вземам*, ч. *mít, dát/dávat, vzít/brát*, р. *иметь, дать/давать, взять/брать*) дава основания да смятаме, че още в праславянската епоха формирането на ядрото и най-близката до него част от семантичното поле на притежанието е било вече завършено.
2. Различна хронология на процесите в ядрото на полето може да се наблюдава при р. *иметь*, чието специализирано значение и стилистична маркираност се откроява на фона на много широката употреба на ч. *mít* (и в четирите установени ЛСВ – посесивен, екзистенциален, граматикализиран и фразеологизиран) и разширената в по-слаба степен употреба на б. *имам* (в същите

четири ЛСВ). Освен това запазването на старинното средство за недиференцирано изразяване на посесивно и екзистенциално значение с глагол *быть* + *у*-конструкция е свидетелство за по-бавно протичане на развитието на специализирания посесивен глагол в руски. Като хронологически относително късно трябва да се разглежда и оформянето на глагола ч. *brát*, р. *братъ* като несвършен корелат на ч. *vzít*, р. *взять* въпреки наличието на допълнителната итеративна сема. Липсата на подобен резултат в съвременния български език свидетелства, че най-малко българското езиково землище не е засегнато от този процес, т.е. той е осъществен в следпраславянската епоха.

3. Възникването на системни връзки, определящи взаимоотношенията между членовете на полето в рамките на същинското притежание, се проявява и в други значения, където в различна степен интересуващите ни глаголи проявяват сходни свойства и склонност да образуват взаимно трансформирани се структури в рамките на полето. Тук трябва да отнесем напр. установената в разгледания емпиричен материал целева употреба, реализирана с ЛСВ₁, която характеризира не само ядрения глагол, но и други съставлящи на полето. При нейното наличие означаването на трайно посесивно отношение се трансформира във временна близост с определена цел. (напр. от Супр.: и въземь дѣтишѣ отъ звѣрь дасть матери. /107; не имаши ли иного никакого съсѣда. ни ли ризъна да даси кемоу. /259; от Берест.: Продавъше дворъ, идите же съмо – Смольньскъ ли Кълевъ ли: дешеве ти хлѣбе.; от Тих.: и Ѡтогази даде иманіе много и съгради црква. и мн. др.). За по-старите периоди целевата насоченост

невинаги е ясно експлицирана, чести са употребите на най-старите съчинителни съюза *и*, *а*, както и безсъюзното свързване, въпреки ясната от дискурса причинно-следствена връзка.

4. Експанзията на глагола *имам* към други значения и функции не е изолирана, а е част от системно разширяване употребите и на други членове на полето на притежанието. Тук се отнасят екзистенциалните значения на б. *има* (*В двора имаше голям орех.*), ч. *mít* (*Dnes máte řečné počasí.*), р. *иметься* (*Имелась сцена*), граматикализираните употреби на б. *имам* (*няма да отиде*); *дам/давам* (*Дайте да се разберем!*), ч. *mít* (от типа *mát uvaženo, zameteno* и т.н.); *dát/dávat* (*a dále jim jíti nedá*), р. *давать* (*Давайте откроем дамский магазин!*), б. *взема* (*взе да се усмихва под мустак*), р. *взять* (*взял да и засбоил!*). Много ярки са системните връзки от ЛСВ₁, проявявани в областта на фразеологично свързаните употреби, особено в съчетание с названия на абстрактни връзки, чувства и състояния, където е възможно да се употребят различни глаголи от посесивното семантично поле (б. *имам думата ~ вземам думата ~ давам думата*; ч. *mít slovo ~ ujmout se slova ~ dát/předit slovo*; р. *иметь слово ~ взять слово ~ дать слово* и мн. др.)
5. Потенциалът за развитие на екзистенциално значение при посесивните глаголи се осъществява по различен начин в трите изследвани езика. Например в чешки то не се формализира с ограничаване само до една форма (както б. *има* в 3 л. ед.ч.) и количествено е по-слабо представено, а в руски се формализира чрез възвратната форма на глагола *иметь* (*иметься*) само в 3 л. ед. и мн. ч. Екзистенциалното значение на глагола *имам* в българския език е резултат от самостоятелно развитие, настъпило между XIV и XVII в. и кореспондира със състоянието от по-старите периоди само най-общо. Може да се каже че това е специфично развитие за периода

между XIV и XVII в. То е преминало през междинна фаза, сходна със съгласуваните по род и число форми на чешките екзистенциални употреби на ЛСВ₂, след което *има* се е установила като единствена форма в абсолютното ядро на екзистенциалното семантично поле.

6. Семантичната и синтактичната структура на посесивните глаголи имат различно отношение към функционалната изреченска перспектива. Колкото по-висока е степента на граматикализация или фразеологизация на съответната синтактична структура, т.е. употребата на нейните членове става задължителна, толкова по-ниска е информативната и експресивната ѝ стойност в рамките на дискурса. В такива случаи рематичната част на изказването в рамките на функционалната изреченска перспектива се носи от факултативните елементи на структурата, чието участие в дискурса не е формално задължително (б. *дам тон на дискусиата ~ дам добър тон на дискусиата*; р. *зубы имел золотые*).
7. Индивидуалното състояние на всеки от трите съвременни славянски езика е специфично и е резултат на самостоятелния им развой. В това отношение за чешкия език можем да открием като специфична особеност пълното оформяне на самостоятелно модално значение при глагола *mít* още от началото на книжовна дейност на чешки език. Освен него прави впечатление засилената семантична натовареност на някои предлози, които заедно с глагола образуват устойчиви съчетания, изразяващи йерархични отношения, като семантичният акцент на функционалната изреченска перспектива се носи не от глагола, а от предлога (*mít někoho **pod** sebou, mít někoho **nad** sebou, mít něco **za** sebou, to má něco **do** sebe*), докато местоимението е по-слабо информативно и може да варира според дискутирания референтен обект. Прави впечатление относителната консервативност на руския език по отношение на изразяването на

посесивни отношения – при него се наблюдава най-продължителното запазване на *у*-конструкцията като ядро на изразяването на посесивни отношения. Въпреки това и глаголят *иметь* има своите позиции в неговата съвременна система, макар и като специализиран и стилистично маркиран член. Извън него обаче останалите членове на посесивното семантично поле проявяват значителни сходства с другите два разгледани езика.

8. Семантиката на търговските операции е много древна и съществена за живота на обществото. Поради това глаголите, които я изразяват, също са възникнали в много ранен период. Откриваме ги в развит вид още в най-старите славянски писмени паметници. По това може да се съди, че тяхното възникване трябва да бъде отнесено към ранна праисторическа епоха, когато се формира славянското или даже предславянското общество. Очевиден е фактът, че напр. глаголите *купя* и *продам* съществуват във всички славянски езици, отразявайки относително късни диференциращи фонетични и морфологични черти, но техните основи несъмнено възхождат към един и същ общославянски корен за всеки от глаголите.
9. Наблюденията над дистрибуцията и взаимоотношенията на глаголите с глаголно-именните групи с предикативна функция насочват към интерпретация на последните не като „разложени предикати“, а по-скоро като „още необединени предикати“. Т.е. в историческа перспектива двата вида изразяване на едни и същи значения съществуват като синоними от самото начало на книжнината на славянски език. Нерядко пътят на развитие може да се проследи от съчетание на съществително с глагол в копулативна функция към единен глагол, образуван от корена на съществителното (срв. постепенното изместване на съчетания от типа *имам нужда* > *нуждая се* в българския език, *mít potřebu* >

potřebovat в чешки, *отпуститъ на свободу* > *освободить* в руски; също и разгледания в Супр. случай с изрази като *ѣти вѣрѣж* = *имам вяра/доверие* и *хващам/хвана вяра*, които са останали в съвременния български на колоквиално ниво, като са били изместени от по-късно разпространилите се *вярвам, повярвам*). Съвременното предпочитание към глаголно-именните групи в официално-деловия и административен дискурс е продиктувано от относително късно наложили се в него предикативни модели именно поради тяхното маркирано звучене като белег на този стилев регистър. Така те стават представителни за определен тип дискурс и обръщането към тях дава възможност за съответна актуализация на изказа в отговор на дискурсните потребности. Наблюдаваното в четирите синхронни среза състояние съответства на хипотезата, че развитието на човешкия протоезик вероятно е тръгнало от безглаголна структура, като глаголната лексика продължава да възниква и в периода след оформянето ѝ като структурообразуващ за синтаксиса лексикален пласт (срв. Пенчева 2015: 39 – за т.нар. прозорци към езиковата еволюция).

10. Граматикализацията на посесивните глаголи, най-вече от ядрото на посесивното семантично поле, е свързана с разширяване на семантичния обхват на съответния глагол извън първоначалното му значение. Това обаче не води до загуба на части от семантичния му потенциал в нито един от разглежданите езици, дори в по-далечна историческа перспектива. Затова смятаме, че в областта на посесивните глаголи не са в сила дефинициите за граматикализацията като процес на десемантизация или семантично избледняване (срв. прегледа на Братанова 2016: 41). По-близо до действителността в нашия материал е становището на Кр. Леман

(2002: 11), че при граматикализацията става дума за развиване на нови значения, и то в пряка зависимост от прагматичните условия и честотата, обусловена от тях (Братанова 2016: 48–49).

11. Процесът на фразеологизация (преход към ЛСВ₄) е исторически постепенен и градуален в съвременните езици. Степента на развитието му определя разтваряне на ветрилото от преводни еквиваленти, които в други езици стават все по-различни от буквалния превод поради семантичното взаимодействие между елементите им (срв. примерите в Тих. *да се исповъдаме докътъ врѣме имаме* ~ и *не имах'ме врѣме да плаваме*; 'да се изповядаме докато има време ~ времето не беше подходящо за плаване'). В този аспект въздействат и прагматичните фактори на дискурса, които могат да имат оформени собствени дискурсни думи или изрази, както и употреби на наглед нетрансформирани употреби, чието познаване е задължително условие на добрия и адекватен превод (срв. напр. ч. *co vás nemá* и р. *ну что вы, что вы* 'какво говорите').
12. Тенденция към фразеологизация в най-голяма степен проявяват съчетанията на посесивни глаголи с названия от групата *nomina abstracta* в ролята на посесум. В този случай езиковите средства са се развили относително по-късно от първичните названия за действия с конкретни предмети и затова значителна част от първичните изразни средства развиват преносни употреби под въздействие на обективните потребности на абстрактния дискурс. Това засилва повторителността в употребите, без да налага задължително сериозни трансформации в собственото значение на отделните съставлящи, включително посесивните глаголи.
13. В резултат на направения анализ може да се предложи обобщението, че една и съща лексема не може да участва в една и съща синтаagma

два пъти с един и същ ЛСВ (срв. примери от Супр.: *отъкъд, оуъ бо иматъ* (ЛСВ₃) *отъца имѣти* (ЛСВ₁); от чешкия превод на Булг. *to by měl* (ЛСВ₃) *mít každý šenkýř neustále na paměti* (ЛСВ₄) и др.). Изключение правят само случаите на редупликация, където повторението най-често е обусловено от стилистични съображения, за засилване въздействието на удвоената форма (напр. р. *давай, давай!*).

14. Въз основа на установените взаимоотношения на посесивното семантично поле с други лексико-семантични полета може да се предложи известна корекция на теоретичната постановка на В.В. Богданов относно конструирането на лексико-семантичното поле (срв. Богданов 1977: 15): За да се гарантира обективността на анализа, като ядро (доминанта, идентификатор) на лексико-семантичното поле е подходящо да се избере дума с проста семантична структура, т.е. съдържаща само една съставяща сема в семемата си. Това улеснява откриването на свързаните с нея думи с усложнена семантична структура, които освен ядрената съдържат в семемата си и други семи. За действителното съществуване на този критерий свидетелства интуитивното насочване на носителите на различни езици именно към такива глаголи в трудове, в които се формира например семантичното поле на глаголите за движение, за съществуване, за положение в пространството и т.н. При посесивното семантично поле това положение заема глаголът б. *имам*, ч. *mít*, р. *иметь*.

Цитирана литература

- Апресян 1962: Апресян, Юрий Дереникович. *Экспериментальное исследование семантики русского глагола*. Москва: Наука, 1962. 250 с.
- Арутюнова, Ширяев 1983: Арутюнова, Нина Д. и Евгений Н. Ширяев. *Русское предложение. Бытийный тип*. Москва, Русский язык, 1983. 198 с.
- Бауер 1963/1972: Бауер, Ярослав. Основные проблемы сравнительно-исторического изучения синтаксиса славянских языков. – *ВЯ* 1963/4, 4–13; препеч. в: Bauer, Jaroslav. *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1972, 11–21.
- Бенвенист 1974: Бенвенист, Эмиль. Глаголы „быть“ и „иметь“ и их функции в языке. – В: *Общая лингвистика*. Москва, Прогресс, 1974. 203–240.
- Богданов 1977: Богданов, В. В. *Семантико-синтаксическая организация предложения*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, Ленинград, 1977. 201 с.
- Бозова 1994: Бозова, Сильвия. А. *Системные семантические связи глаголов быть и бывать в современном русском языке*. Диссертация на соиск. уч. ст. кандидата филологических наук. Науч. рук. проф. В.Н. Прохорова. Москва, 1994. 207 с. ръкопис.
- Бояджиев 1999: Бояджиев, Тодор, Иван Куцаров, Йордан Пенчев. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: ИК „Петър Берон“, Изток-запад, 1999. 12–226.
- Братанова 2016: Братанова, Боряна. Прагматични аспекти на граматикализацията в езика. – В: *Грамматика и прагматика 19.11.2015 г.* Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, 36–51.
- Българско-полска съпоставителна граматика 1988–2007: *Gramatyka konfrontatywna bulgarsko-polska./Българско-полска съпоставителна граматика*. София–Warszawa, 1988–2007.
- Вечерка 1985: Вечерка, Радослав. Волюнтаривна модальност в древнеболгарском. – *Palaebulgarica IX* (1985), № 2, 29–40.
- Данчев 2001: Данчев, Андрей. *Съпоставително езикознание. Теория и методология*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2001. 224 с.
- Дьомина 1992: Демина, Е. И. К вопросу о принципах сопоставительных исследований по грамматике. – В: *Synchroniczne badania porównawcze systemów gramatycznych języków słowiańskich*. Warszawa: SOW – Omnitech Press, 1992, 7–16.
- Зайлер 1983: Seiler, H. *Possession as an Operational dimension of Language*. Tübingen, Günter Narr Verlag, 1983.
- Иванов, Топоров 1974: Иванов, Вячеслав Вс. и Владимир Н. Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука, 1974. 342 с.
- Иванова Е. 2009: Иванова, Елена. *Сопоставительная болгарско-русская грамматика*, т. 2. Синтаксис. София: Велес, 2009. 335 с.
- Костадинова 2008: Костадинова, Маргарита. *Опозицията свой/чужд в чешкия и българския език*. София: Стигмати, 2008. 119 с.
- Красухин 1990: Красухин, К. Г. Некоторые проблемы реконструкции индоевропейского синтаксиса. – *ВЯ* 1990, № 6, 71–84.
- Куна 2012: Kuna, Branko. *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku, 2012.
- Лайънс 1977: Lyons, John. *Semantics*. Vol. 1-2. Cambridge-New York-Port Chester-Melbourne-Sidney, 1977.
- Легурска 2011: Легурска, Палмира. *Терциум компарационис* и съпоставителни лексикални изследвания. – *СЕ* 2011, № 1, 46–64.
- Леман 2002: Lehmann, Christian. *Thoughts on grammaticalisation*. Second revised edition. [Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt Nr. 9.] Erfurt: Seminar der Sprachwissenschaft der Universität, 2002. 171 p.
- Младенова 2013: Младенова, Маргарита. Порядок слов и семантика в словоупотреблении глаголов *imam/иметь/имам* (в чешском, русском и болгарском). – В: *Rasprave. Časopis instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, № 39/2. Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013, 545–556.

- Младенова 2015а: Младенова, Маргарита. Не дай, боже! – В: *Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Дванадесетите международни славистични четения София, 9 – 10 май 2014 г.* Съст. М. Младенова, М. Радичева И. Христова, Е. Христова, А. Бурова, С. Димитрова, Т. Георгиева, Р. Петрова. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015, 227–234.
- Младенова 2016: Младенова, Маргарита. Щрих към историята на глагола върнати в историята на българския език. – В: *Филологическият проект – кризи и перспективи. Сборник доклади от международна научна конференция, 24–26 април 2015 г.* София: Фабер, 2016, 376–386.
- Начева 1988: Начева, Мира. Семантично-функционална характеристика на глагола *имам* ‘habere’ (върху материал от българския и чешкия език). – *СЕ XIII* (1988), № 4–5, 59–68.
- Ницолова 2008: Ницолова, Руселина. *Българска гаматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Ницолова 2013: Ницолова, Руселина. Някои особености на българските посесивни конструкции в сравнение с чешкия език. – В: *Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Янко Бъчваров*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, 183–195.
- Ондрейович 1989: Ondrejovič, Slavo. *Medzi slovesom a vetou (Problémy slovesnej konverzie)*. [Jazykovedné štúdie.] Bratislava: Veda, 1989. 124 s.
- Паласова 2005: Pallasová, Eva. Staroslověnské infinitivní konstrukce s имѣти а хотѣти. – *Slavia* 74 (2005), № 2–3, 149–156.
- Пацнерова 1964: Пацнерова, Людмила. Синтаксис инфинитива в старославянских евангелиях с точки зрения техники перевода. – *Slavia* 33 (1964), № 4, 534–557.
- Пенчева 2015: Пенчева, Майя. Прозорци към езиковата еволюция. – В: *Актуални тенденции в развитието на прагматиката и когнитивната лингвистика. Сборник с материали от Международна научна конференция 2012*. Съст. Милена Попова. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2015, 35–41.
- Попова М. 2012: Попова, Мария. *Българска терминология*. В. Търново, 2012. 687 с.
- Савицки 2005: Savický, N. P. Existenciální věty v historické perspektivě: osudy indoevropského *es-. – *Slovo a slovesnost* 66 (2005), №4, 261–269.
- Селиверстова 1982: Селиверстова, О.Н. *Семантические типы предикатов*. Москва, Наука, 1982. 86–151.
- Стасен 2009: Stassen, Leon. *Predicative Possession*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 640 p.
- Уфимцева 1974: Уфимцева, А.А. *Типы словесных знаков*. Москва, Наука, 1974. 206 с.
- Филипец, Чермак 1985: Filipec, Josef a František Čermák. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985. 281 s.
- Хайне 1997: Heine, Bernd. *Possession: cognitive sources, forces and grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 277 p.
- Хоралек 1962: Horálek, Karel. *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha: Nakl. ČSAV, 1962. 535 s.
- Червенкова 2011: Червенкова, Ирина. *Сопоставительное исследование современной русской и болгарской лексики*. София: Херон прес, 2011. 243 с.
- Чермак 2010: Čermák, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: Lidové noviny, 2010. 357 s.
- Шмельов, Булигина 1997: Шмельов, Алексей Дмитриевич и Татьяна Вячеславовна Булыгина. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва, Языки славянских культур, 1997.
- Шур 1974: Щур, Г. С. *Теории поля в лингвистике*. Москва: Наука, 1974. 256 с.